

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

КРИЛОВСЬКА ЮЛІЯ СЕРГІЇВНА

Допускається до захисту:
в.о. зав. кафедри загального та
прикладного мовознавства і
слов'янської філології,
к. філол. наук, доцент
_____ І. В. Гарбера
« ____ » _____ 20__ р.

**ЛІНГВІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА ЯК
НОВІТНІЙ ІНСТИТУТ У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ**

Спеціальність 035 Філологія

Кваліфікаційна (магістерська) робота

Науковий керівник:
А. П. Загнітко, професор кафедри
загального та прикладного мовознавства і
слов'янської філології,
д-р філол. наук, професор

Оцінка: _____ / _____ /

Голова ЕК: _____

Вінниця 2024

АНОТАЦІЯ

Криловська Ю. С. Лінгвістична експертиза як новітній інститут у правовій системі України. Спеціальність 035 «Філологія», Освітня програма «Прикладна лінгвістика». Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2024.

У кваліфікаційній роботі досліджено лінгвістичну експертизу як новітній інститут у правовій системі України. Показано поняття, мету, завдання, суб'єкт, об'єкт, предмет лінгвістичної експертизи, визначено роль та статус експерта-лінгвіста, досліджено його висновок. Встановлено типи і види лінгвістичних експерти, їх відмінність та проаналізовано основні види лінгвістичної експертизи.

Ключові слова: лінгвістична експертиза, об'єкт лінгвістичної експертизи, суб'єкт лінгвістичної експертизи, види лінгвістичної експертизи, типи лінгвістичної експертизи, експерт-лінгвіст, методики лінгвістичної експертизи.

82 с., 63 джерела.

Krylovska Yu. Linguistic expertise as a newest institution in the legal system of Ukraine. Specialty 035 «Philology», Programme «Applied Linguistics». Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, 2024.

The qualification work examines linguistic expertise as a newest institution in the legal system of Ukraine. The concept, purpose, tasks, subject, object, and subject of linguistic expertise are shown, the role and status of a linguistic expert is defined, and his/her conclusion is investigated. The types and kinds of linguistic experts, their differences are identified and the main types of linguistic expertise are analyzed.

Keywords: linguistic expertise, object of linguistic expertise, subject of linguistic expertise, types of linguistic expertise, types of linguistic expertise, expert linguist, methods of linguistic expertise.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1 СТАН І СТАТУС ЛІНГВІСТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В УКРАЇНІ	8
1.1 Історія виникнення та розвитку лінгвістичної експертизи в Україні	8
1.2 Поняття, місце та роль лінгвістичної експертизи	15
1.3 Актуальні проблеми лінгвістичної експертизи та шляхи їх розв'язання	20
1.4 Методи, прийоми та методики сучасної лінгвістичної експертизи	26
Висновок до розділу 1	30
РОЗДІЛ 2 ЛІНГВІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА ЯК ПРАВОВИЙ ІНСТИТУТ	32
2.1 Суб'єкт, об'єкт і предмет лінгвістичної експертизи	32
2.2 Види й типи лінгвістичних експертиз	35
2.3 Експерт-лінгвіст та його висновок: статусні ролі	41
Висновок до розділу 2	51
РОЗДІЛ 3 ОСОБЛИВОСТІ ВИКОНАННЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ ЗАЛЕЖНО ВІД ПОСТАВЛЕНИХ ЗАВДАНЬ В УКРАЇНІ	53
3.1 Авторознавче дослідження	53
3.2 Семантичне (сміслові) дослідження	60
3.3 Термінологічне дослідження	65
Висновок до розділу 3	70
ВИСНОВКИ	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	76

ВСТУП

У XIX столітті британські математики та статистики зробили спробу розробити методи встановлення авторства, що зосереджувались на легковимірних атрибутах таких як середня довжина слова, середня довжина речення тощо.

Словосполучення “криміналістична лінгвістика” вперше з'явилося у 1968 році у Великій Британії. Саме тоді професор лінгвістики Ян Свартвік використав його перший раз, проаналізувавши заяви, які нібито надав поліції Тімоті Джон Еванс у справі про вбивство його дружини та доньки. У цих заявах Ян Свартвік виявив, що у них були задіяні різні стилістичні ознаки, які вказували на те, що Тімоті Джон Еванс не давав показів поліцейським як було заявлено на суді і на підставі яких його було визнано винним та повішано.

У зв'язку з розвитком демократичного суспільства, дотримання прав і свобод людини і громадянина, поширення культури свободи слова, у юридичній сфері з'явився попит на лінгвістичну експертизу, яка умовно відповідає на питання: "Що хотів сказати автор? І хто автор цих чи інших слів?". І відповідь на це питання потребує почути не тільки суд, а і пересічний громадянин, у якого в свідоцтві про народження і паспорті прізвище написано по-різному.

У зв'язку зі збільшенням попиту в юридичній сфері на професійний аналіз тексту для встановлення юридичних фактів (наприклад, отримання хабара, заклик до військових дій, підтримка військової агресії тощо) виникає необхідність у дослідженні лінгвістичної експертизи як новітнього інституту у правовій системі України.

Лінгвістична експертиза в Україні як самостійна галузь знань визначилась саме з здобуттям Україною незалежності. Спочатку була затребувана лінгвістична експертиза нормативно-правових актів, потім була визначена авторознавча експертиза, а вже згодом і семантико-текстуальна, яка на сьогодні в умовах війни і розповсюдження пропагандистських наративів ворога

являється самим запитуваним видом лінгвістичної експертизи.

Об'єктом дослідження є інститут лінгвістичної експертизи в правій системі України як галузь юрислінгвістики.

Предметом дослідження є лінгвістична експертиза як вид дослідження тексту з метою встановлення юридичних фактів для вирішення юридичних справ.

Мета дослідження полягає у розгляді стану лінгвістичної експертизи в Україні сьогодні, визначенні її основних понять, виявленні недоліків, способів їх подолання та перспектив розвитку лінгвістичної експертизи.

Завдання дослідження: 1) проаналізувати основи лінгвістичної експертизи в Україні, нормативно-правову базу існування і здійснення лінгвістичної експертизи; 2) визначити суб'єкт, об'єкт, предмет, види і типи лінгвістичної експертизи; 3) розглянути основні види лінгвістичної експертизи; 4) дослідити методи, прийоми та методики здійснення лінгвістичної експертизи; 5) сформувати повне та всебічне розуміння лінгвістичної експертизи в правовій системі України.

Методи дослідження: теоретичні (метод аналізу, метод абстрагування, системний підхід, метод дедукції та індукції, метод класифікації) та емпіричні (метод спостереження, метод порівняння). Метод аналізу був застосований у дослідженні кожного питання кваліфікаційної (магістерської) роботи — проаналізовано історію виникнення та становлення криміналістики загалом в Україні, проаналізовано нормативно-правові акти, які регулюють здійснення лінгвістичної експертизи, проаналізовано роботи науковців, які досліджують юрислінгвістику і лінгвістичну експертизу. За допомогою методу абстрагування було вивчено лінгвістичну експертизу саме як судову лінгвістичну експертизу, відокремлюючи її від несудової лінгвістичної експертизи. Лінгвістична експертиза розглядалась через системний підхід, окремо вивчались її складові (об'єкт, суб'єкт, предмет). Розглядаючи види і типи лінгвістичних експертиз, шляхом методу дедукції було визначено які класифікації лінгвістичних експертиз є “видами”, а які “типами”, також

встановлено визначення та ознаки експерта-лінгвіста. Аналізуючи проблеми лінгвістичної експертизи шляхом методу індукції, були визначені шляхи їх подолання. За допомогою методу класифікації були визначені види лінгвістичної експертизи, розділено її суб'єктів. Використовуючи метод спостереження визначено проблеми лінгвістичної експертизи. Метод порівняння був застосований при дослідженні поглядів різних авторів на поняття, класифікацію лінгвістичних експертиз, також при розгляді об'єктів лінгвістичної експертизи залежно від її виду.

Наукова новизна дослідження полягає у виявленні теоретичних та практичних проблем лінгвістичної експертизи, пропозиції у проведенні спільної наукової роботи лінгвістів та юристів для подолання прогалин у теорії лінгвістичної експертизи і закріплення її результатів на всеукраїнському рівні, тобто прийняття закону про лінгвістичну експертизу.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає у тому, що вони можуть бути застосовані під час викладання та вивчення питань з лінгвоекспертології, а також можуть бути використанні під час укладання методичних рекомендацій для роботи експерта-лінгвіста. Теоретичне значення магістерської роботи простежується в тому, що визначено систему лінгвістичної експертизи з опертям на практики юрислінгвістики, що знайшло розвиток в уточненні її об'єкта, а також суб'єктів проведення лінгвістичної експертизи, скваліфіковано особливості структурування висновку експерта-лінгвіста, систематизовані основні методики її проведення та їх спеціалізація, розглянуто типи і види лінгвістичної експертизи зі з'ясуванням їх відмінностей, схарактеризовані основні етапи проведення лінгвоекспертиз.

Апробація результатів дослідження: опубліковано статтю “Лексичний рівень у лінгвістичній (семантико-текстуальній) експертизі” у Віснику Луганського національного університету імені Тараса Шевченка у випуску “Філологічні науки” № 2 (361) 2024 року на сторінках 57 — 63, прослухано курс “Вступ до прикладної лінгвістики” у межах проєкту Єнського університету імені Фрідріха

Шиллера з 9 вересень по 4 листопада 2024 року, під час якого представлено та захищено індивідуальний проєкт “Лінгвістична експертиза: експерт — лінгвіст та його висновок, авторознавче, семантико-текстульне та термінологічне дослідження”, також набуто досвід роботи з системою TextAttributor як помічника у проведенні лінгвістичної експертизи.

Робота складається зі вступу, трьох розділів, з поділами на підрозділи, висновків до кожного розділу, загального висновку і списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

СТАН І СТАТУС ЛІНГВІСТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В УКРАЇНІ

1.1 Історія виникнення та розвитку лінгвістичної експертизи в Україні

Лінгвістична експертиза в Україні виникла та розвивалася в умовах зростання правових та соціальних потреб, пов'язаних із використанням мови в юридичній практиці.

Виникнення та розвиток лінгвістичної експертизи в Україні слід розглядати через виникнення та розвиток криміналістики та судової експертизи в Україні загалом, оскільки питання, пов'язані з мовними аспектами, вирішувалися в рамках загального юридичного аналізу, тому довгий період лінгвістична експертиза не була формалізована.

Періодами розвитку криміналістики та судової експертизи в Україні є:

- 1) XI — XIX століття — період генезису окремих видів експертизи у кримінальному судочинстві від часів “Руської Правди” до Козацької доби;
- 2) XIX — початок XX століття — встановлення й закріплення в законодавстві статусу “освічених людей” (експертів), як самостійних суб’єктів кримінального, цивільного і торговельного процесу, утворення перших судово-експертних установ України у містах Київ та Одеса;
- 3) 1917 — 1922 роки — розвиток судово-експертної діяльності за часів національно-визвольних змагань в Українській державі;
- 4) 1922 — 1991 роки — судово-експертна діяльність за радянської доби;
- 5) 1991 рік — до сьогодні — розвиток і становлення судової експертизи в незалежній Україні, утвердження приватних судових експертів і реформування Міністерством юстиції України судово-експертної діяльності, а також експертне забезпечення судових доказів для відповідальності за воєнні злочини Російської Федерації, скоєні в Україні [1, с. 9].

В нормативно-правовому акті Київської Русі “Руська Правда” вперше були закріплені криміналістичні засоби, прийоми і методи правосуддя, а також

слідчої, розшукової та експертної діяльності. У літописах XV — XVI століття є записи про порівнянні підписів у рукописах, виявлення підробок документів як способів використання криміналістичних знань.

З XIX століття починається історія формування і розвитку судової експертизи в Україні. Спочатку судова експертиза формувалась як судова медицина та судово-хімічні дослідження, які аналізували документи і речовини. У 1832 році Звід кримінальних законів Російської імперії вводить поняття, яке є прототипом поняття “експерт”, — “обізнані особи”, свідчення яких визнає доказом.

Судова реформа 1864 року суттєво вплинула на процес судочинства і розвиток судових експертиз. Ця реформа детально встановила процеси попереднього розслідування, отримання та фіксації доказів, а також стала підґрунтям широкого використання наукових знань при розгляді кримінальних і цивільних справ. Статутом Кримінального судочинства були визначені правила судової експертизи, а саме: експерти запрошуються при потребі, коли для точного розуміння обставин справи необхідні спеціальні знання або досвідченість у науці, мистецтві, ремеслі, промислі або якому-небудь занятті; експертами можуть бути лікарі, фармацевти, професори, учителі, техніки, художники, ремісники, скарбники і особи, які набули особливу досвідченість тривалим заняттям певною діяльністю.

Першою судовою експертизою в царській Росії була експертиза документів, яка проводилась на базі Академії наук. Хімічне дослідження документів як судовий експерт проводив відомий учений Д. І. Менделєєв. Засновником використання фотографічних методів при дослідженні документів був Є. Ф. Буринський, який є автором монографії “Судова експертиза документів, виробництво її та користування нею”. Саме Є. Ф. Буринський у 1889 році відкрив судово-фотографічну лабораторію при Петербурзькому окружному суді, яку вважають однією з перших експертних установ. В січні 1904 року у Києві створено дактилоскопічний відділ для реєстрації злочинців і проведення

дактилоскопічних досліджень.

28 червня 1912 року Державною Радою і Державною Думою Російської імперії був прийнятий Закон про заснування Кабінету науково-судової експертизи в місті Санкт-Петербурзі, який став першою спеціалізованою судово-експертною установою.

4 липня 1913 року ухвалено Закон про заснування кабінетів науково-судової експертизи в містах Києві, Одесі та Москві. Основним завданням цих кабінетів стало проведення різноманітних досліджень, що належать до галузі криміналістики [2, с. 11 — 24].

З 1917 року судова експертиза в Україні розвивалась з певними особливостями. Під час військових дій у період національної революції працювали Київський та Одеський кабінети науково-судової експертизи. Вони проводили досліджень під час здійснення правосуддя у добу Центральної Ради, Гетьманату, Директорії, радянської влади. В цей час повноваження Київського експертного закладу були розширені. За гетьмана П. П. Скоропадського банківські установи перестали проводити експертизу підроблених грошей, її стали направляти “для обслідування” до Київського кабінету науково-судової експертизи.

У 1922 році був прийнятий Кримінально-процесуальний кодекс України, яким було скасовано термін “обізнані особи” і введено термін “експерт”, а висновок експерта визначено як вид судових доказів.

10 липня 1923 року Постановою Ради Народних Комісарів Української Соціалістичної Радянської Республіки Київський та Одеський кабінети науково-судової експертизи були реорганізовані і був заснований третій в Україні кабінет у місті Харкові.

У 1925 році українські судово-експертні установи отримують статус “Інститутів науково-судової експертизи”. У 1941 році робота Інститутів науково-судової експертизи була призупинена внаслідок німецької окупації території України. З 1944 році почалося відновлення роботи Київського,

Одеського й Харківського інститутів науково-судової експертизи. Вони отримали офіційний статус «науково-дослідних інститутів судових експертиз» [3, с. 8 — 15].

З метою експертного та техніко-криміналістичного забезпечення потреб оперативних служб в розслідуванні та розкритті злочинів був створений науково-технічний кабінет в Головному управлінні міліції у 1923 році.

Науково-технічне відділення при оперативному відділі Управління міліції Міністерства внутрішніх справ Української Радянської Соціалістичної Республіки було створено у 1945 році. Науково-технічний відділ Управління міліції Міністерства внутрішніх справ Української Радянської Соціалістичної Республіки був створений у 1948 році, який з 1970 року знаходився у складі створеного оперативно-технічного управління Міністерства внутрішніх справ Української Радянської Соціалістичної Республіки. У листопаді 1981 року експертний підрозділ став самостійний і на його основі було створено Експертно-криміналістичне управління з відповідними підрозділами в територіальних органах [4].

У 1960 році були прийняті Кримінальний кодекс, Кримінально-процесуальний кодекс, Закон «Про судоустрій Української Радянської Соціалістичної Республіки», що стало початком нового етапу розвитку судової експертизи.

Міністерство юстиції Української Радянської Соціалістичної Республіки 7 березня 1962 року прийняло Положення про науково-дослідні установи судової експертизи. Міністерство юстиції Української Радянської Соціалістичної Республіки 3 грудня 1971 року затвердило статuti Київського та Харківського науково-дослідних інститутів судових експертиз, що визначали завдання і форми їх діяльності. Для виконання нових видів експертиз створювались структурні підрозділи, що територіально наблизило експертні установи до органів розслідування й судів [2, с. 11 — 24].

З набуттям Україною незалежності розпочався новий етап розвитку судової

експертизи в Україні. Постановою Верховної Ради України від 25 лютого 1994 року вперше серед країн пострадянського простору було введено в дію Закон України “Про судову експертизу”, який визначив правові, організаційні та фінансові основи судово-експертної діяльності з метою забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою та об’єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки.

Постановою Кабінету Міністрів України від 25 січня 1995 року було створено: Одеський науково-дослідний інститут судових експертиз, Львівський науково-дослідний інститут судових експертиз, Донецький науково-дослідний інститут судових експертиз. У 2002 році було створено Кримський і Дніпропетровський науково-дослідний інститут судових експертиз.

У 2000 році було створено експертну службу Міністерства внутрішніх справ України, яка складається з Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України та його територіальних підрозділів.

Наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року було затверджено та введено в дію “Інструкцію про призначення та проведення судових експертиз” та “Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз”.

З 1991 року активно розвивається судова експертиза в спеціалізованих установах Служби безпеки України та Державної прикордонної служби.

На початку нового тисячоліття використання лінгвістичної експертизи помітно зросло. Українські адвокати, судді, працівники правоохоронних органів також дедалі частіше вдаються до послуг мовознавців. Серед різновидів експертиз із використанням лінгвістичних знань найтривалішу історію в Україні має авторознавча експертиза, яка встановлює, хто автор тексту і за яких обставин цей текст створено. Однак потенційне коло можливостей у застосуванні лінгвістичних знань при розв’язанні юридичних завдань незрівнянно ширше. Науково-експертна, методологічна і теоретична робота з

лінгвоекспертології зосереджена в Україні в Державному підприємстві „Українське бюро лінгвістичних експертиз”, яке було створено в 2005 році і входить до складу Національної академії наук України [5].

Уперше в Україні про судову експертизу писемного мовлення щодо встановлення автора тексту документа заговорив Л. Ю. Ароцкер. Продовжив дослідження цієї проблематики, а саме теорії ідентифікації автора документа, С. М. Вул. Результати означених досліджень відображені в його кандидатській дисертації про авторознавчу експертизу. В інших роботах цього науковця розглядалися й питання вирішення діагностичних завдань, що в подальшому набули розвитку в дослідженнях науковців — Т. В. Гомон, О. І. Горошко, Л. В. Свиридової, науковиці Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз імені Заслуженого професора М. С. Бокаріуса, яка захистила дисертацію “Судово-авторознавча класифікаційна експертиза українського писемного мовлення” у 2012 році.

З розвитком інформаційних технологій ХХІ століття поставило нові завдання перед дослідженням писемного мовлення. В Україні почали активно обговорювати доцільність аналізу смислових аспектів у межах експертизи, адже тексти перестали сприйматися виключно як продукт мовленнєвої діяльності певного автора. Однак до 2014 року такі дослідження проводилися в межах судової авторознавчої експертизи. У 2015 році вид експертизи був перейменований на лінгвістичну експертизу мовлення, яка, в свою чергу, включає в себе такі підвиди, як авторознавча експертиза й семантико-текстуальна експертиза писемного й усного (за текстовими відтвореннями) мовлення. У межах авторознавчих досліджень вирішуються питання, пов’язані із з’ясуванням інформації про автора тексту, у той час як семантико-текстуальні дослідження передбачають вивчення смислових і структурних особливостей текстів (інформаційних повідомлень) з метою встановлення їхнього об’єктивного змісту, мовленнєвої мети, наявності закликів, погроз тощо [6].

Останні десять років з початку війни Росії проти України збільшилась

практика звернення слідчих органів та судів до судових експертів Служби безпеки України, судово-експертних установ Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України за допомогою для вирішення питань щодо визначення у текстах публікацій, інтернет-повідомлень, листівок, видань, публічних виступів та інших джерелах наявності пропаганди війни, релігійної винятковості, погроз фізичною розправою, ознак деструктивної маніпуляції, закликів до повалення конституційного ладу, захоплення державної влади, до здійснення певних деструктивних дій, до масових заворушень, щодо посягань на територіальну цілісність і недоторканість держави. У таких питаннях експерти-лінгвісти за допомогою спеціально-лінгвістичних методів визначають об'єктивний зміст тексту, що не можуть зробити слідчі органи і суди.

На сьогоднішній день теорія і методологія лінгвістичної експертизи активно розвивається, лінгвістична експертиза стає більш затребуваною в процесі слідчих і судових дій. Становлення лінгвістичної експертизи прямо залежить від сьогоднішнього етапу розвитку суспільно-мовної ситуації в Україні, що зумовило зростання кількості цивільних справ про захист честі, гідності та ділової репутації, за позовами щодо виборчих технологій, реклами та кримінальних проваджень щодо клевети, образи тощо.

В українському мовознавстві юрислінгвістичний напрям пов'язується насамперед з працями Ю. Ф. Прадіда, в яких наголошується про необхідність вироблення загальних принципів лінгвістичної експертизи текстів правового регулювання.

Важливими для розвитку лінгвістичної експертизи сьогодні є роботи А. П. Загнітко, які присвячені саме судовій лінгвістичній експертизі, — “Судово-лінгвістична експертиза: нормативно-правові та методологічно-кодифікаційні основи” [7], “Лінгвоекспертна діагностика інформаційно-пропагандистських маніпулятивних тактик в умовах гібридної війни” [8], “Нормативно-кодифікаційні основи судово-лінгвістичної експертизи” [9], “Семантико-текстуальна експертиза сучасних пропагандистських текстів: новітні підходи”

[10].

Також лінгвістична експертиза в Україні досліджувалась і досліджується такими вченими як Н. І. Клименко, С. М. Вул, О. В. Довженко, Т. В. Будко, Я. В. Кузниченко, А. К. Домброускайте, Г. Ц. Маркова, І. В. Гора, Л. Ю. Ароцкер, А. П. Мартинюк та інші.

1.2 Поняття, місце та роль лінгвістичної експертизи

Лінгвістичну експертизу можливо розглядати як: 1) частину юридичної лінгвістики; 2) навчальну дисципліну; 3) спеціалізоване дослідження.

Лінгвістична експертиза є частиною юридичної лінгвістики. Юридична лінгвістика є галуззю прикладної лінгвістики. Ю. Ф. Прадід визначає юридичну лінгвістику як міждисциплінарну науку про роль і функції мови в юридичній теорії та практиці. Об'єктом юридичної лінгвістики є мова, яка функціонує в царині юридичної науки й освіти, правотворчій, правозастосовній практиці й судочинстві [11].

Л. І. Шевченко і Д. Ю. Сизонов пропонують розглядати лінгвістичну експертизу як комплекс навчальних університетських дисциплін, предметом яких є фахова лінгвістична компетенція щодо розглядуваних у сфері юриспруденції текстів, причин їх творення, правових наслідків, спеціальних методів аналізу, кореляції мовної комунікації з їх законодавчою оцінкою.

Поряд із з цим визначенням, Л. І. Шевченко і Д. Ю. Сизонов тлумачать лінгвістичну експертизу як один із видів криміналістичних досліджень, який передбачає аналіз і фахову інтерпретацію тексту, представленого в усній або письмовій / матеріальній формі (аудіо- та відеозаписи; медіаінформація на паперових, електронних носіях та в інтернет-комунікації, рекламі; науковій, офіційно-діловій та інших функціональних сферах) [12, с. 21].

Також у передмові до підручника “Лінгвістична експертиза” Л. І. Шевченко та Д. Ю. Сизонов визначили, що лінгвістична експертиза — це інноваційний напрям сучасної філології, проблематика якого зосереджена навколо питань

аналізу і доказової фахової аргументації щодо комунікативного потенціалу мовних одиниць у конфліктних текстах, наукової ідентифікації текстів різних функціональних стилів і жанрів та авторських текстів, встановлення причиново-наслідкових зв'язків та їх вербалізації в соціальній і міжособистісній комунікації, комплексу інших питань, пов'язаних із компетенцією лінгвіста-експерта в юриспруденції [12, с. 11].

Термін "лінгвістична експертиза" вживається у вузькому (обмежує застосування лінгвістичної експертизи сферою права) й широкому (мовознавчий аналіз тексту, результат якого оформлено у вигляді висновку і використовується за межами лінгвістики) значенні [13].

І. В. Гарбера зазначає, що лінгвістичну експертизу трактують з двох поглядів: 1) як процесуальну дію, призначену для встановлення фактів з метою вирішення судової справи (таким чином, це вид діяльності, що регулюється процесуальними нормами, предметом регулювання яких є суспільні відносини); 2) як дослідження, що дозволяє або не дозволяє встановити ці факти (таким чином, у ньому немає нічого юридичного, у ньому використовуються наукові теорії і методики, що описують фрагменти реальності) [14, с. 11].

Л. В. Ажнюк дає таке визначення: лінгвістична експертиза — це спеціалізоване мовознавче дослідження текстових матеріалів, інших мовних об'єктів, а також невербальних засобів комунікації, які в поєднанні з вербальними генерують смисли у повідомленні [15, с. 3].

Лінгвістична експертиза — це спеціалізоване мовознавче дослідження текстових матеріалів та інших мовних об'єктів для з'ясування питань, що можуть мати юридичні наслідки. Слово, сказане або написане за певних обставин, стає дією, яка має юридичні наслідки: оголошення пари подружжям, присяга, визнання або невизнання вини, вирок, текст закону або правочину тощо. Конфліктні ситуації також зазвичай „одягнені” в мовний матеріал. Від здатності аргументовано розкрити зміст того чи іншого висловлення може залежати рішення суду. Пошук відповідей на питання, що постають у ході

слідства й судового розгляду, часто потребує спеціальних лінгвістичних знань [5].

Н. В. Артикуца визначає лінгвістичну експертизу як «спосіб дослідження тексту з метою надання кваліфікованої експертної оцінки різних параметрів тексту, мовних засобів різного рівня (графічних, фонетичних, граматичних, стилістичних тощо), їх відбору й використання, відповідності певним нормам і критеріям» [16, с. 49].

Експертиза (слово латинського походження від «expertus» (досвідчений, знаючий)) — це розгляд, дослідження експертом-фахівцем якихось справ, питань, що потребують спеціальних знань.

Відповідно до статті 1 Закону України “Про судову експертизу” судова експертиза — це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об’єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [17].

Судова експертиза — це процесуальна дія, яка складається з проведення досліджень і надання експертом висновку з питань, вирішення яких вимагає спеціальних знань в галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, і які поставлені перед експертом судом, суддею, органом дізнання, особою, яка провадить дізнання, слідчим або прокурором, з метою встановлення обставин, що підлягають доказуванню по конкретній справі.

В “Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень” встановлено, що лінгвістична експертиза є видом криміналістичної експертизи.

Згідно з “Науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень” у межах лінгвістичної експертизи мовлення проводяться авторознавчі та семантико-текстуальні дослідження [18].

Лінгвістична експертиза за своєю природою є доволі суб’єктивним видом експертних досліджень, а результати експертизи дуже залежать від самого

експерта, його переконань та світоглядних особливостей [19].

Отже, лінгвістична експертиза — це спеціалізоване лінгвістичне дослідження, яке здійснюється експертом з метою використання письмового висновку в вирішенні тих чи інших питань, що вимагають втручання спеціалістів.

Визначаючи місце лінгвістичної експертизи, важливо зазначити, що за результатами вивчення 150 вироків національних судів, винесених у 2022 — 2023 роках у кримінальних справах за фактами діянь, передбачених ст.111-1 Кримінального кодексу України (колабораційна діяльність), типовою судовою експертизою, які призначаються під час розслідування колабораційної діяльності, є лінгвістична (семантико-текстуальна) експертиза — у 41 кримінальному провадженні (27,3% випадків) [20].

Метою лінгвістичної експертизи є виявлення лінгвістичних аргументів шляхом перевірки істинності чи хибності, можливості чи неможливості висловлювань про предмет дослідження, які впливають із питань, поставлених перед експертом.

У лінгвістичній експертизі використовуються лінгвістичні знання, а також знання психолінгвістики, соціолінгвістики, етнопсихолінгвістики, нейропсихолінгвістики, патопсихолінгвістики, філософії мови [21, с. 72].

Також лінгвістична експертиза як прикладний напрям мовознавства, даючи відповіді на питання, які виходять далеко за межі лінгвістики, тісно пов'язана з прескриптивістикою — своєрідною мовною телеологією, яка вивчає мову не такою, як вона є, а такою, як вона має бути [22].

Отже, в умовах війни Росії проти України лінгвістична експертиза є дуже затребуваною. Вона займає важливе місце серед інших видів експертиз та в правовій системі України загалом, оскільки покликана вирішувати актуальні на сьогодні питання. Лінгвістична експертиза об'єднує і акумулює знання з різних наукових галузей, що засвідчує її багатогранність, особливість і молодість.

Роль лінгвістичної експертизи можливо встановити, визначивши її завдання.

Завданнями лінгвістичної експертизи є: тлумачення окремих положень тексту; аналіз понять, назв як спосіб позначення результатів людської діяльності; роз'яснення етимології та значення слів, словосполучень, фразеологізмів; здійснення аналізу однозначного та неоднозначного тлумачення термінів, беручи до уваги контекст тексту та відповідну мовленнєву ситуацію; дослідження семантичного поля певного слова чи словосполучення; розтлумачення основного та конотативного поняття аналізованих концептів; відмежування основного та додаткового значення у тексті; визначення емоційного забарвлення тексту; виявлення зниженої чи підвищеної експресії виразів, вживаних у тексті; здійснення характеристики семантичних (виокремлення смислових ознак), стилістичних (визначення стилістичних фігур та стилю тексту), синтаксичних (виокремлення основних засобів увиразнення в тексті) особливостей тексту; аналіз ознак тексту з метою встановлення авторства чи характеристики автора; з'ясування питань, які виникають у правозастосуванні через потенційну множинність інтерпретацій повідомлення, у тих випадках, коли відмінні інтерпретації передбачають відмінні юридичні наслідки; оцінка тих чи інших фактів мовлення в контексті наявної в суспільстві системи мовних норм і приписів з опорою на отримані теоретичною лінгвістикою знання про структуру й функціонування мови.

Таким чином, завдання лінгвістичної експертизи полягає у оцінці тих чи інших фактів мовлення в контексті наявної в суспільстві системи мовних норм і приписів з опорою на отримані теоретичною лінгвістикою знання про структуру й функціонування мови в юридичному контексті. Оцінка в лінгвістичній експертизі — це процес об'єктивного та всебічного аналізу тексту експертом-лінгвістом на основі спеціальних знань.

На думку Г. А. Черненко, завданнями лінгвістичної експертизи є: підготовка доказової бази, на яку спираються під час розгляду справ у суді, досягнення максимальної коректності формулювань і дефініцій у законодавчих актах, переклад міжнародних правових документів, розробка мовного законодавства

тощо [13].

Отже, визначаючи роль лінгвістичної експертизи, можливо говорити, що вона є важливим інструментом для вирішення різноманітних завдань, починаючи від надання висновків в конкретній приватній справі, закінчуючи висновками про юридичні терміни для загальнодержавного закону.

1.3 Актуальні проблеми лінгвістичної експертизи та шляхи їх розв'язання

Оскільки лінгвістична експертиза молода галузь знань і відносно новий напрям судової експертизи, сьогодні існує велика кількість теоретичних і практичних проблем, які потребують вирішення на науковому та правовому рівнях.

Проблемами лінгвістичної експертизи є:

1. Визначення лінгвістичної експертизи видом криміналістичної експертизи.

Як вже було зазначено, “Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень” встановлено, що лінгвістична експертиза є видом криміналістичної експертизи.

Існує думка, що авторознавча та лінгвістична експертизи є двома різними родами експертиз, авторознавча є криміналістичною експертизою, а лінгвістична експертиза — це виключно семантико-текстуальна. Це обґрунтовують тим, що науковою основою авторознавчої експертизи є судове авторознавство — предметна галузь криміналістичних і експертних знань (зокрема, ідентифікаційна судова авторознавча експертиза базується на теорії криміналістичної ідентифікації). А до предмета лінгвістичної експертизи належить питання семантичного, смислового характеру, а також завдання, пов'язані з дослідженням найменувань (аналіз найменувань, торговельних марок, етикеток із метою встановлення їх новизни, оригінальності, відповідності нормам мови тощо). Тому у науковців постає питання щодо віднесення семантико-текстуальної експертизи до криміналістичних видів

експертиз, котрі базуються на даних криміналістики, завданням яких є ідентифікація за слідами відображення або за поділенням частин цілого й установлення природи чи стану об'єктів, якими утворено сліди, та механізму й умов їх слідоутворення. Оскільки семантико-текстуальна експертиза базується на методах мовознавчих, соціальних, психологічних наук і аж ніяк не на методах криміналістики, основними її завданнями є встановлення змісту понять, лексичного значення слів або словосполучень, їх стилістичної забарвленості, смислового навантаження, характеру інформації, тобто вирішення питань мовленнєвого характеру, не пов'язаних із установленням фактичних даних про автора, що властиве для завдань авторознавчої експертизи [23].

Вважаємо неправильно розділяти ці експертизи, оскільки вони обоє досліджують текст. Авторство в авторознавчій експертизі визначається саме за ознаками тексту, що досліджується. Дослідження тексту є первинним, коли встановлення авторства — вторинне, похідне. Не завжди вдається підтвердити чи спростувати авторство тексту під час авторознавчої експертизи, але завжди вдається проаналізувати текст і визначити особливості притаманні автору.

В основу лінгвістичної експертизи покладені лінгвістичні знання, тобто базовою наукою для проведення експертних досліджень мовленнєвих повідомлень є лінгвістика зі всіма її галузями, а не криміналістика.

Практика вимагає проведення лінгвістичної експертизи в різних сферах життя, що підтверджує необхідність за аналогією з судово-психологічною, судово-медичною та іншими видами судових експертиз виокремити судово-лінгвістичну експертизу писемного та усного мовлення як самостійний клас судових експертиз, а не вид криміналістичної експертизи.

Однією з причин, чому лінгвістична експертиза залишається криміналістичною — це небажання дозволити її здійснювати у приватних експертних установах що зараз заборонено. Завдяки цьому суттєво обмежуються можливості захисту, особливо, якщо прийняти ухвалу суду або

винести постанову про проведення комісійної судово-лінгвістичної експертизи із залученням відповідних фахівців із різних судово-експертних установ або призначити одночасно одну і ту саму експертизу в декілька установ, що є можливим, оскільки об'єктом дослідження тут може бути копія тексту.

2. Через те, що лінгвістична експертиза є видом криміналістичної експертизи, законодавством визначений спеціальний суб'єкт, який має право її проводити. Статтею 7 Закону України “Про судову експертизу” закріплено, що криміналістичні експертизи здійснюються виключно такими державними спеціалізованими установами: науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України, науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України, експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України [17].

3. Існування поряд з судовою несудової лінгвістичної експертизи, яка здійснюється приватними експертами.

Паралельно із судовою лінгвістичною експертизою існує несудова лінгвістична експертиза, виконавці якої вирішують ті ж самі питання, що й судові експерти. Можливо, на сьогоднішній день вони керуються статтею 5 Закону України «Про наукову і науково-технічну експертизу», де описуються об'єкти наукової і науково-технічної експертизи і перелік їх не є вичерпним з огляду на слово «тощо». У практиці широко використовуються лінгвістичні експертні дослідження, проведені мовознавцями у вищих учбових закладах, науково-дослідних інститутах відповідного профілю тощо, у результаті яких надаються висновки щодо наявності пропаганди війни, насилля, закликів до повалення конституційного ладу, до зміни меж території країни тощо, тобто несудові експерти вирішують питання, віднесені до компетенції судово-лінгвістичної експертизи, яка вважається криміналістичною. При цьому, висновки таких експертиз та експертних досліджень в непоодиноких випадках

стають доказами в справі [24]. Хоча це не відповідає нормам закону і може бути підставою для суду не приймати такий висновок.

4. У “Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень” визначено, що у межах лінгвістичної експертизи мовлення проводяться авторознавчі та семантико-текстуальні дослідження [18]. Тобто визначено лише два види лінгвістичної експертизи, коли існують багато інших важливих видів лінгвістичних експертиз (наприклад, термінологічна, неймінгова, тощо).

5. Низький рівень обізнаності працівників органів досудового слідства у лінгвістичній експертизі, неправильність і некоректність формулювання запитань до експерта.

Слідчі неточно, двозначно формулюють питання, які ставляться на розгляд перед експертом, в постанові про призначення судової лінгвістичної експертизи дослівно переписують з довідкових посібників питання, що підлягають вирішенню експертом так би мовити «на всяк випадок».

Слідчий має в коректній формі сформулювати питання до експерта-лінгвіста, викласти їх грамотно стилістично, вони не повинні подвійно тлумачитись і виходити за межі компетенції експерта, адже неправильне формулювання питань тягне за собою неоднозначне трактування отриманих висновків.

Особливе значення має проблема постановки перед експертом питань правового характеру. Практично кожна п'ята постанова щодо призначення авторознавчої експертизи містить таке питання. Нерідко експерт-лінгвіст, представник державної експертної установи, володіє достатніми знаннями в галузі права, та є ймовірність, що слідчий також може володіти спеціальними філологічними знаннями, однак згідно із законом вони не мають права замінювати експерта, а експерт не має права вторгтися в область правової оцінки фактів, експерт не може тлумачити закон [25].

Також є проблема в тому, що слідчі надають на дослідження експерту лише

фрагменти розмов/листувань або «вирваних» з контексту висловлювань, але при проведенні семантико-текстуальної експертизи для встановлення об'єктивного змісту наданих на дослідження матеріалів кожне слово має значення, тому експерту необхідно дослідити не лише частину тексту, де міститься слово чи висловлювання, що цікавить замовника експертизи, а повністю текст розмови/листування/публікації тощо.

6. Невизнання судами лінгвістичної експертизи.

У постановах Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 27 квітня 2021 року у справі № 927/685/20, від 12 травня 2021 року у справі № 922/1791/20, від 25 травня 2021 року у справі № 912/2735/19, у пункті 2 Постанови Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики призначення судової експертизи» № 4 від 23 березня 2012 року суд відмовив у проведенні судової лінгвістичної експертизи, мотивувавши це рішення тим, що подане відповідачем клопотання не містить обґрунтування щодо необхідності призначення експертизи та неможливості встановити наявності підстав для задоволення позову або відмови у задоволенні позову без проведення експертизи. Крім того, суд наголосив, що питання, які зазначені в клопотанні про призначення експертизи, виражені так, що експерту необхідно оцінити та надати оцінку доказу, що є обов'язком суду. На підставі викладеного вище, суд прийшов до висновку, що подання відповідачем клопотання про призначення семантико-текстуальної (лінгвістичної) експертизи мовлення та його задоволення свідчитиме про ухилення судом від свого обов'язку здійснювати оцінку наявних у справі доказів та спробу перекласти даний обов'язок на експертну установу. Вирішення таких питань експертом буде делегування функції суду експерту, що суперечить засадам судочинства.

Т. А. Тодорошко та А. В. Біла, аналізуючи зазначені судові рішення, приходять до висновків, що в більшості випадків судді не задовольняють клопотання сторін про призначення лінгвістичної експертизи через недостатнє

обґрунтування доцільності залучення експерта у галузі лінгвістики для проведення експертного дослідження. До того ж позиції суддів часто зводяться до того, що залучення експерта нівелює роль суду у процесі розгляду справи, адже фактично функція суду щодо оцінки доказів та встановлення фактичних обставин справи транслюється на експерта-лінгвіста. Тому грань між оцінкою об'єкта судом за своїм внутрішнім переконанням та дослідження в межах лінгвістичної експертизи писемного мовлення є дуже тонкою. Експертне дослідження має бути виключно в межах спеціальних знань спеціаліста, а також, стосуватися лінгвістики, як наукової сфери, відмінної від права [19].

7. Відсутність методик здійснення лінгвістичної експертизи.

Першою спробою у розробці методичної бази судово-лінгвістичної експертизи стали “Загальнометодичні положення судової лінгвістичної експертизи”, розроблені Харківським науково-дослідним інститутом судових експертиз імені Заслуженого професора М. С. Бокаріуса в 2011 році. Дослідниками було подано дефініцію понять “предмет” та “об’єкт” судово-лінгвістичних досліджень, окреслено завдання та основні етапи їх проведення тощо [26].

Відповідно до даних “Реєстру методик проведення судових експертиз” станом на сьогодні існує 22 методики проведення лінгвістичних експертиз, що порівняно з кількістю методик проведення почеркознавчих експертиз (64), для двох видів (авторознача і семантико-текстуальна) є недостатньо. Також важливо зазначити, що багато методик є прийнятими давно, деякі з них датовані 1959, 1962, 1976, 1977 роками [27].

Відсутність достатньо розроблених методик проведення лінгвістичних експертиз може негативно відображатися у висновках експертів-лінгвістів, де мають бути чітко вказані результати здійсненої експертизи.

Шляхами розв'язання перерахованих вище проблем лінгвістичної експертизи є: надання лінгвістичній експертизі статусу самостійного виду експертизи поряд з криміналістичною експертизою, розробка та прийняття Закону України “Про лінгвістичну експертизу” аналогічно до Закону України “Про наукову і

науково-технічну експертизу”, проведення лекцій для працівників органів досудового розслідування і суду про необхідність проведення лінгвістичної експертизи під час розгляду справи та про особливості лінгвістичної експертизи, а також розробка методик проведення лінгвістичної (авторознавчої та семантико-текстуальної) експертизи..

1.4 Методи, прийоми та методики сучасної лінгвістичної експертизи

Методи лінгвістичної експертизи — це способи дослідження, основні напрямки аналізу тексту, які використовуються для досягнення конкретно визначеної мети.

Відповідно до пункту 2 статті 102 Кримінального процесуального кодексу України у висновку експерта повинно бути зазначено методи, застосовані у дослідженні [28]. Пунктом 1. 4. “Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень” визначено, що під час проведення експертиз з метою виконання певного експертного завдання експертами застосовуються відповідні методи дослідження, методики проведення судових експертиз, вибір яких належить до компетенції експерта [18].

Під час проведення судової експертизи кожного виду застосовуються всезагальний метод діалектики, загальнонаукові методи аналізу, синтезу, дедукції, індукції, порівняння, формалізації тощо.

На сьогодні, в судово-лінгвістичній експертизі писемного мовлення в частині авторознавчої експертизи використовуються, окрім іншого, спеціально створені методики та методичні рекомендації, а в частині семантико-текстуальної експертизи застосовуються зазначені вище всезагальний метод, загальнонаукові методи, методи логіки (наприклад, елементи аксіоматичного методу, методи дослідження причинних зв'язків тощо), методи філософії мови, методи базової науки в чистому вигляді та адаптовані, модифіковані під вирішення завдань правоохоронної й судової діяльності.

До методів лінгвістики, які знайшли своє місце в судово-лінгвістичній експертизі, відносяться системно-структурні, конструктивні, системно-функціональні (або функціональні), контекстологічний (контекстуальний), зіставний та інші методи. В цілому, сучасні тенденції в розвитку методів лінгвістики характеризуються відмовою від виключності того чи іншого метода та прагненням поєднувати й комбінувати різні загальнонаукові, загальні і конкретні (часткові) лінгвістичні методи [24].

Визначаючи прийоми лінгвістичної експертизи, необхідно визначити, що таке лінгвістичний аналіз.

Лінгвістичний аналіз — це дослідження структури, значення та функцій мовних одиниць на різних рівнях.

Частковий лексичний аналіз тексту — це аналіз тексту, що передбачає його інтегрування одиницями лексичного рівня, виявлення у тексті: а) споконвічної української лексики (спільноіндоевропейської, спільнослов'янської, спільносхіднослов'янської і власне української) і запозичень; б) лексики щодо її емоційності, нормативності (наявність діалектизмів, розмовно-просторічних елементів, професіоналізмів і жаргонізмів); в) багатозначних слів (для створення образності чи комічного ефекту, каламбурів); г) синонімів (для точного відбору слова, як засіб ампліфікації, для усунення тавтології); г) антонімів (як засіб контрасту, оксиморону тощо); д) омонімів і паронімів; є) активної і пасивної лексики (архаїзми та історизми), неологізмів (загальномовних та індивідуально-авторських); є) образних засобів (метафор, порівнянь) [29, с. 26].

Прийоми лінгвістичної експертизи — це конкретні інструменти в межах методу для досягнення точних результатів під час дослідження тексту.

Прийомами лінгвістичної експертизи як лінгвістичного дослідження тексту можуть бути: дослідження структури слова для визначення його граматичних категорій (рід, число, відмінок, час, вид, спосіб), вивчення кореня, префіксів, суфіксів і закінчень для розуміння, як слово змінюється і які елементи несуть

граматичні та семантичні значення, визначення граматичних зв'язків між словами в реченні, визначення типу речення, вивчення як структуруються речення для вираження повідомлення, визначення значення слів у конкретному контексті, пошук та інтерпретація різних значень слів в залежності від контексту, визначення групи слів, які об'єднані загальною темою або значенням, виявлення і оцінка використання метафор, порівнянь, алітерацій, анафори та інших засобів виразності, дослідження стилістичних особливостей тексту для визначення його автора або для виявлення стилістичних характеристик, типових для певної епохи або жанру, дослідження намірів мовця, мети комунікації, вивчення того, що мається на увазі в повідомленні, але не сказано прямо, розрізнення різних типів висловлювань і їх прагматичних функцій, вивчення основних ідей, які розвиваються в тексті, виявлення ключових концептів, аналіз контексту, вивчення значень слів у контексті, виявлення додаткових значень, прихованих сенсів, дослідження взаємодії між словами, які належать до одного лексичного поля, виявлення антонімів, синонімів, гіперонімів та гіпонімів, інтертекстуальний аналіз (визначення відсилок, цитат або впливів інших текстів, розпізнавання впливу відомих джерел чи фраз, що мають культурне або історичне значення, вивчення того, як текст передає знання або концепти, створюючи когнітивні моделі, дослідження як текст відображає спосіб мислення і логіку автора або аудиторії, визначення, як мова використовується для досягнення певних цілей, аналіз частоти вживання слів або граматичних структур для виявлення типових чи нетипових мовних явищ, вивчення як мовні форми виражають соціальні ролі, статуси, взаємодії в культурному контексті, дослідження того, як культурні, соціальні та історичні фактори впливають на мовлення.

Г. В. Судак зазначає, що при проведенні експертного лінгвістичного дослідження експерт може застосовувати такі прийоми: робота з текстом, теоретичний аналіз, аналіз конкретної мовної одиниці чи фрагмента тексту, робота з науковими джерелами, робота зі словниками (тлумачним,

орфографічним, орфоепічним, словником діалектів тощо) [30].

Методики лінгвістичних експертиз — це сукупність методів, прийомів, план їх застосування, послідовність етапів і процедур для досягнення конкретного результату під час здійснення лінгвістичних експертиз.

Аналізуючи “Реєстр методик проведення судових експертиз” в розділі методик лінгвістичної експертизи, легко зробити висновок, що більшість методик присвячені проведенню авторозначого експертизи [27]. Більшість з них були розроблені Харківським науково-дослідним інститутом судових експертиз Міністерства юстиції України (наприклад, такі як: “Методика статистичного аналізу загальних ознак мовленнєвих навиків писемного мовлення” (1976 рік), “Теоретичні і методичні питання криміналістичного дослідження писемного мовлення” (1977 рік), “Якісні і кількісні характеристики текстів, виконаних особами з різним освітнім рівнем” (1985 рік), “Діагностична експертиза писемного мовлення: встановлення факту виконання тексту під диктовку або шляхом переписування” (2008 рік), “Судово-авторознавча ідентифікаційна експертиза. Методичні основи” (2007 рік), “Методика вирішення судово-авторознавчих класифікаційних завдань щодо встановлення соціально-біографічного портрета автора документа” (2014 рік), тощо). Також є методики, розроблені Службою безпеки України (наприклад, “Методика встановлення віку та полу виконавця анонімного документу із застосуванням методу математичної статистики” (1987 рік)), Всесоюзним науково-дослідним інститутом судових експертиз (“Питання судово-авторознавчої діагностичної експертизи” (1984 рік).

Тобто, можливо говорити, що методичні засади авторознавчої експертизи розроблені, однак сьогодні виникає низка невирішених питань, наприклад, з дослідження текстів документів офіційно-ділового характеру, які містять малий інформативний матеріал через специфіку текстів (наприклад, ухвали, позовні заяви, клопотання тощо), коротких текстів смс-повідомлень, поштових відправлень. Складнощі дослідження зазначених текстів виникають через

виконання їх за допомогою комп'ютерної техніки, а отже, й особливостей їх мовлення, форми надання інформації (жанр інтернет-дискурсу та особливості його писемної фіксації) [31].

Але методичні засади семантико-текстуальної експертизи писемного мовлення розроблені недостатньо. Сьогодні у “Реєстрі методик проведення судових експертиз” є: “Загальна методика судово-лінгвістичної семантико-текстуальної експертизи”, розроблена Українським науково-дослідним інститутом спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України у 2019 році, “Методика семантико-текстуальних досліджень мовленнєвого акту “погроза” і “Методика семантико-текстуальних досліджень мовленнєвих актів пропозиції, обіцянки, прийняття або спонукання до надання будь-якої вигоди”, які були розроблені Національним науковим центром "Інститут судових експертиз імені Заслуженого професора М. С. Бокаріуса" у 2023 і 2022 році відповідно [27].

Важливо зазначити, що даних методик немає у вільному доступі, вони доступні тільки експертам-лінгвістам.

Висновок до розділу 1

Отже, історія виникнення та становлення лінгвістичної експертизи в Україні невід'ємно пов'язана з виникненням на становленням криміналістики і судової експертизи на території України загалом. Як самостійна галузь знань і окремий вид експертизи вона сформувалась вже в незалежній Україні. Спочатку лінгвістична експертиза була покликана формувати та визначати правові норми новоствореної держави. Першим видом лінгвістичної експертизи була авторознавча, в рамках якої також проводили семантико-текстуальні дослідження. Згодом було визначено лінгвістичну експертизу з поділом на авторознавчу і семантико-текстуальну експертизи як вид криміналістичної експерти.

Лінгвістичну експертизу можливо розглядати як галузь юридичної

лінгвістики, як навчальну дисципліну і як спеціалізоване дослідження.

Лінгвістична експертиза — це спеціалізоване мовознавче дослідження текстових матеріалів та інших мовних об'єктів для з'ясування питань, що можуть мати юридичні наслідки.

Лінгвістична експертиза — це інноваційний напрям сучасної філології. У зв'язку з війною Російської Федерації проти України збільшився попит на лінгвістичну експертизу. Зараз вона займає провідне місце у структурі судових експертиз і відіграє вирішальну роль у розгляді багатьох судових справ.

Але існує багато теоретичних та практичних проблем лінгвістичної експертизи, які можливо вирішити внесенням змін до нормативно-правових актів, прийняттям нових законів, розробкою методик та просвітницькою діяльністю.

Під час проведення лінгвістичної експертизи експерт використовує загальнонаукові, спеціальні лінгвістичні методи і прийоми, також за необхідності може використовувати методи і прийоми інших галузей знань. Методики проведення лінгвістичних експертиз існують в невеликій кількості, особливо для проведення семантико-текстуальних експертиз.

РОЗДІЛ 2

ЛІНГВІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА ЯК ПРАВОВИЙ ІНСТИТУТ

2.1 Суб'єкт, об'єкт і предмет лінгвістичної експертизи

Оскільки підпунктом 1.2.1. “Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень” визначено, що лінгвістична експертиза мовлення є криміналістичною експертизою, то така експертиза, відповідно [18] до статті 7 Закону України “Про судову експертизу” [17] здійснюється виключно такими державними спеціалізованими установами: науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України, науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України, експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України.

Суб'єкти лінгвістичної експертизи:

1) науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України, якими є Київський науково-дослідний інститут судових експертиз, його філії в містах Вінниця, Житомир, Івано-Франківськ, Кропивницький, Тернопіль Хмельницький, Черкаси, Чернівці, Чернігів [32], Національний науковий центр «Інститут судових експертиз імені Заслужено професора М.С. Бокаріуса», Одеський науково-дослідний інститут судових експертиз, Львівський науково-дослідний інститут судових експертиз, Дніпропетровський науково-дослідний інститут судових експертиз, Науково-дослідний центр судової експертизи у сфері інформаційних технологій та інтелектуальної власності [33];

2) експертна служба Міністерства внутрішніх справ України — Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр Міністерства внутрішніх справ України та Науково-дослідні експертно-криміналістичні центри в обласних центрах [34];

3) експертна служба Служба безпеки України — Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України [35].

Особливим суб'єктом лінгвістичної експертизи є створене у 2004 році Державне підприємство “Українське бюро лінгвістичних експертиз Національної академії науки України”, в якому зосереджена методологічна і теоретична робота з лінгвоекспертології. Українське бюро лінгвістичних експертиз надає такі послуги: лінгвістична експертиза, пов'язана зі спірним тлумаченням нормативних та ділових документів (постанов, договорів, контрактів і т. ін.); лінгвістична експертиза текстів у справах про захист честі, гідності та ділової репутації громадян та юридичних осіб; установлення ідентичності прізвищ, імен та інших власних назв, що відрізняються орфографічними, граматичними або структурними особливостями; установлення ідентичності прізвищ, імен та інших власних назв, записаних різними мовами; аналіз якості перекладу, встановлення відповідності перекладного тексту (елементів тексту) оригіналові; експертиза текстів та елементів тексту щодо їх відповідності нормам правопису, правилам міжмовної транслітерації, законодавству України про мову; лінгвістична експертиза, пов'язана з правовим захистом інтелектуальної власності та авторського права; лінгвістична експертиза, пов'язана з правовим захистом товарного знака і т. ін.; інші види лінгвістичних експертиз; консультативні послуги [36].

На практиці суб'єктами лінгвістичної експертизи можуть бути приватні експертні установи, що суперечить вимогам закону.

Об'єктом лінгвістичної експертизи є усний або писемний текст як складник відповідного дискурсу, комунікативна норма, яка виводиться на підставі існуючих дискурсивних практик, її варіювання і юридично релевантні відхилення від неї. Юридичні норми також фіксуються у відповідних текстах, які можуть бути об'єктом лінгвістичної експертизи [15].

Текст — це архітектонічна цілісність, об'єднана смисловим і граматичним

зв'язком. Одиницями тексту є слова, речення, абзаци, параграфи, розділи, прозові строфи, періоди.

У термінологічній енциклопедії “Сучасна лінгвістика” текст визначається як цілісна семіотична форма лінгвоментальної діяльності мовця, концептуально та структурно інтегрована, що служить прагматичним посередником комунікації й діалогічно вбудована до семіотичного універсуму культури [37, с. 599 — 600].

З позицій теорії тексту, В. В. Різун надає тексту визначення графічно-знакової форми предиката, який існує у вигляді розгалуженої поняттєвої системи, що відображає предмет мовлення в обраній або мовній, а також парамовній і емоційній формі [38, с. 14].

У лінгвістичних працях дедалі активніше розглядається текст в аспекті зв'язку його з автором. Відповідно до визначення, запропонованого К. С. Серажим, текст — це продукт творчої та мовної діяльності автора, спрямованої на втілення авторського задуму — експліцитно-імпліцитного відображення реальної або частково (чи повністю) вигаданої дійсності, який естетично втілюється і викликає у читача інтелектуальну та емоційну реакцію» [39, с. 14].

Таке визначення формує категорійний зв'язок автор тексту — мовна особистість. Проявами активності мовної особистості є вербальна діяльність, під якою слід розуміти творення текстів у широкому розумінні — усне говоріння, виступи, промови, фіксація писемних повідомлень на друкованих і електронних носіях інформації, актуалізація вербалізованих матеріалів у відео-, аудіо-, SMS- форматах.

Можна визначити об'єкт лінгвістичної експертизи в залежності від її виду. Так об'єктом авторознавчої експертизи є текст документа, який відносяться до будь-якого стилю писемної мови — побутового, наукового, публіцистичного, ділового тощо, він може бути представлений не лише у вигляді рукопису, а й машинопису, фотокопій, ксерокопій тощо. Оскільки авторознавче дослідження допомагає встановити автора-укладача тексту документа, який може не збігатися з виконавцем, якщо документ написаний під диктовку чи просто

переписаний, графічне зображення письма жодного значення не має. Безпосереднім об'єктом авторознавчого дослідження є письмова мова і окремі мовні навички, що дістають у ній свій вияв.

Текст документа як об'єкт авторознавчої експертизи — це послідовна сукупність речень, слів, пов'язаних єдністю думки, яка здатна бути матеріалом для криміналістичного дослідження властивостей і стану автора [40, с. 202 — 207].

Об'єктом семантико-текстуальної експертизи є продукт мовленнєвої діяльності (від окремого слова до цілого тексту або групи текстів), зафіксований у письмовій формі (зокрема, усний текст, записаний за допомогою літер, або їх текстове відтворення) [41].

Об'єкти семантико-текстуальної експертизи можуть бути різні, але найпоширенішими сьогодні є тексти публікацій із соціальних мереж та мережі Інтернет, промови та їх текстів відтворення, фрагменти текстів та промов, скріншоти листування, усні мовленнєві повідомлення з їх текстовим відтворенням тощо.

С. М. Вул вважає, що предмет судової експертизи писемного мовлення — це фактичні дані, істотні для розслідування і судового розгляду кримінальних або цивільних справ, які встановлюються за допомогою спеціальних знань в галузі судової лінгвістики [42].

Предмет лінгвістичної експертизи може дещо різнитися в залежності від виду лінгвістичної експертизи. Так предметом авторознавчої експертизи є встановлення фактичних даних про особу автора в результаті дослідження тексту документа [40, с. 202-207], тоді як предметом семантико-текстуальної експертизи є фактичні дані, що мають у своїй структурі спонукальні до певних дій висловлювання (мовленнєві конструкції) [41].

2.2 Види й типи лінгвістичних експертиз

У пункті 2 “Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та

призначення судових експертиз та експертних досліджень” вказано, що у межах лінгвістичної експертизи мовлення проводяться авторознавчі та семантико-текстуальні дослідження [18].

Згідно з процесуальним законодавством України експертами можуть виконуватись такі типи лінгвістичної експертизи: первинні, коли об’єкт досліджується вперше; додаткові, якщо для вирішення питань щодо об’єкта, який досліджувався під час проведення первинної експертизи, необхідно провести додаткові дослідження або дослідити додаткові матеріали, які не були надані експертові під час проведення первинної експертизи; повторні, під час проведення яких досліджуються ті самі об’єкти і вирішуються ті самі питання, що й при проведенні первинної експертизи; комісійні, які проводяться двома чи більшою кількістю експертів, що мають кваліфікацію судового експерта за однією експертною спеціалізацією та комплексні, що проводиться із застосуванням спеціальних знань різних галузей науки, техніки або інших спеціальних знань, різних напрямів у межах однієї галузі знань для вирішення одного спільного завдання експертизи [18].

С. М. Вул та О. В. Довженко виділяють два види лінгвістичних експертиз: семантичне дослідження та дослідження найменувань [42].

Сучасна класифікація лінгвістичних експертиз проводиться за різними критеріями. Ці критерії не становлять істотного інтересу з погляду теорії лінгвістичної експертизи, але впливають на процедуру виконання експертизи і спосіб представлення результату.

М. О. Богословська класифікує лінгвістичні експертизи за різними критеріями: 1) за формальним параметром: офіційні, які виконуються за постановою суду, і ініціативні, які виконуються з ініціативи будь-яких зацікавлених фізичних та юридичних осіб (в тому числі відповідачів і позивачів, адвокатів, приватних фірм, державних організацій, патентних повірених тощо); 2) за кількістю експертів: комісійні, які виконуються декількома експертами та некомісійні, які виконуються лише одним; 3) за

об'єктами лінгвістичних експертиз: експертизи усної мови, експертизи письмового тексту і вербально-візуальні експертизи; 4) за лінгвістичним дослідженням тексту: загальні (на відповідність тексту сучасним нормам мови); детальні (конкретні) (аналіз тексту з метою уникнення різночитань); поглиблені (вичерпний аналіз конкретного випадку застосування слова, слів, словосполучень, фразеологізмів, ідіом тощо); 5) за характером конкретної проблематики: дослідження текстів та елементів тексту на їх відповідність нормам українського правопису, правилам міжмовної транслітерації, законодавству України про мову; дослідження записів офіційних документів: встановлення тотожності імен, власних назв, термінів та інших елементів тексту, що відрізняються орфографічними, граматичними, стилістичними чи іншими особливостями; ідентифікація власних назв та імен, записаних українськими літерами і латиницею; аналіз якості перекладу, встановлення автентичності перекладного тексту (чи його елементів) тощо; 6) за методичним спрямуванням: класифікаційні дослідження, за допомогою яких встановлюють належність об'єкта до якогось класу, роду, виду, групи, тобто визначення категоріальних, класифікаційних властивостей об'єкта; ідентифікаційні дослідження для встановлення індивідуальних фактів, тотожності досліджуваного об'єкта; діагностичні дослідження, які з'ясовують причини й механізми виникнення явища, його специфічні риси, внутрішні зв'язки, стани; ситуаційні (ситуалогічні) дослідження, що охоплюють подію з різних сторін (час, місце, структура, спосіб вчинення, механізм події або її елементів), які встановлюють комплекс різних ознак, зворотів, окремих ситуацій, передбачають моделювання ситуації; 7) за характером виконуваних завдань: авторознавчі дослідження — аналіз тексту з метою встановлення авторства або характеристики автора; семантичні (сміслові) дослідження — аналіз тексту з метою виявлення в ньому змісту і характеру впливу на адресата; термінологічні дослідження — аналіз назв, торгових марок, іменних прізвищ тощо як результатів людської діяльності (аналіз понять, термінів, найменувань тощо як

засіб позначення об'єктів діяльності людини) [43, 14, с. 42 — 43].

Л. В. Ажнюк виділяє дві великі групи, що протиставляються за об'єктом: експертизи текстів документів, які регулюють суспільні відносини — від нормативних актів найвищого рівня до особистих документів і офіційних листів; експертизи публічних текстів, мова яких регулюється спеціальними нормативними документами та які були оприлюднені медійними засобами (публікації в електронних і друкованих ЗМІ та в соціальних мережах, тексти теле- і радіопередач, виступи публічних осіб, рекламні тексти, інформація для споживачів товарів і послуг, комерційні назви тощо) [15].

Л. І. Шевченко, Д. Ю. Сизов стверджують, що за формальним параметром лінгвістичні експертизи поділяються на офіційні (за постановою суду) та ініціативні (виконуються за вимогою зацікавлених фізичних і юридичних осіб). За обсягом аналізованого тексту виділяють експертизу одного слова, словосполучення, речення, тексту (дискурсу). За кількістю виконавців виділяють комісійні (виконуються декількома особами) й некомісійні (лише однією). За метою проведення дослідники розмежовують лінгвістичну експертизу, яка проводиться на замовлення, з метою наукового дослідження або з довільними цілями. За рівнем аналізу мови виокремлюються: фонетичні, морфологічні, текстологічні експертизи (сюди також входять лінгвістичні (фразові та надфразові рівні)), дискурсивні експертизи [12, с. 43 — 49].

Також Л. І. Шевченко, Д. Ю. Сизов виділяють типи експертиз за функційною спрямованістю: 1) лінгвістична експертиза текстів у справах про захист честі, гідності та ділової репутації громадян; 2) лінгвістична експертиза з правового захисту товарного знака (логотипа); 3) лінгвістична експертиза з правового захисту інтелектуальної власності та авторського права; 4) лінгвістична експертиза текстів, що порушують Законодавство України про мову; 5) лінгвістична експертиза офіційних документів; 6) лінгвістична експертиза з ідентифікації власних назв. А також типи експертиз за комунікативними сферами: 1) лінгвістична експертиза масмедійного тексту; 2) лінгвістична

експертиза бізнесового, фінансового і економічного текстів; 3) лінгвістична експертиза політичного тексту [12, с. 100 — 133].

Фахівці Державного підприємства «Українське бюро лінгвістичних експертиз Національної академії наук України» пропонують власну типологію лінгвістичних експертиз за матеріалами справи: лінгвістична експертиза, пов'язана з правовим захистом товарного знаку, встановленням ідентичності підприємця; лінгвістична експертиза, пов'язана з правовим захистом інтелектуальної власності та авторського права; лінгвістична експертиза текстів у справах про захист честі, гідності та ділової репутації громадян чи юридичних осіб; експертиза текстів та елементів тексту на предмет їх відповідності нормам українського правопису, правилам міжмовної транслітерації, законодавству України про мову; лінгвістична експертиза записів у офіційних документах: встановлення тотожності імен, власних назв, термінів та інших елементів тексту, що відрізняються орфографічними, граматичними, стилістичними чи іншими особливостями; ідентифікація власних назв та імен, записаних українськими (російськими) літерами і латиницею; аналіз якості перекладу, встановлення відповідності перекладного тексту (чи його елементів) оригіналові [36].

Залежно від сфери застосування виділяють такі функційні типи лінгвістичної експертизи: 1) юридична, яка поділяється на правову (експертиза законодавчих документів) та судову (експертиза текстів, що фігурують як доказова база під час судових процесів); 2) лінгвокультурологічна, що включає власне лінгвокультурологічну експертизу (аналіз текстів як феноменів культури: визначення їхнього авторства, часу написання тощо) та лінгвосоціальну (визначається характер впливу текстів на суспільні цінності); 3) лінгвокомерційна (аналіз ефективності рекламних текстів, товарних інструкцій тощо) [13].

Х. М. Гайдис пропонує власну класифікацію лінгвістичних експертиз за такими критеріями: 1) за формальним параметром: офіційні лінгвістичні

експертизи, неофіційні (ініціативні) лінгвістичні експертизи; 2) за об'єктом дослідження: лінгвістичні експертизи законопроектів, лінгвістичні експертизи конфліктних текстів (у документаційних та інформаційних спорах); 3) за метою проведення: лінгвістичні експертизи, проведені на замовлення, лінгвістичні експертизи, проведені з метою наукового дослідження, лінгвістичні експертизи, проведені із довільними цілями; 4) за обсягом тексту: холістичні лінгвістичні експертизи (суцільного тексту), часткові лінгвістичні експертизи (окремих частин тексту); 5) за способом фіксування об'єктів експертизи: лінгвістичні експертизи письмового тексту, лінгвістичні експертизи усного тексту; лінгвістичні експертизи письмового тексту із ознаками усного (новий вид, що з'явився за останні кілька років у зв'язку з чітким письмовим фіксуванням усної мови із притаманними їй дискурсивними маркерами на письмі), вербально-візуальні лінгвістичні експертизи; 6) за сферами застосування: юридичні (правові) лінгвістичні експертизи, що також поділяються на експертизу у справах із захисту честі, гідності та ділової репутації, експертизу у справах проклеп, експертизу у справах про розпалювання міжнаціональної ворожнечі, експертизу у справах про порнографію; патентознавчі лінгвістичні експертизи; 7) за рівнями аналізу: почеркознавчі лінгвістичні експертизи, фонетичні лінгвістичні експертизи, морфологічні лінгвістичні експертизи, текстологічні лінгвістичні експертизи (сюди також входять лінгвостилістичні (фразові та надфразові рівні)), дискурсивні лінгвістичні експертизи [14, с. 44 — 45].

Для того, щоб встановити види та типи лінгвістичних експертиз, необхідно визначити, в чому різниця між видом і типом. Вид вказує на окремого представника певної групи, класу або роду, який має свої властивості та характеристики, відмінні від інших представників цієї групи, тоді як тип вказує на групу об'єктів або явищ з унікальними характеристиками та ознаками, що відрізняють їх від інших груп.

Тому майже всі вищевказані класифікації визначають типи лінгвістичних

експертиз. А видами лінгвістичної експертизи є авторознавча, семантико-текстуальна і термінологічна, оскільки кожна із них має свої конкретні завдання і покликана дати відповіді на чітко визначені для неї питання, чим і відрізняються одна від одної, але належать до однієї групи — лінгвістична експертиза.

2.3 Експерт-лінгвіст та його висновок: статусні ролі

Відповідно до статті 10 Закону України “Про судову експертизу” судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань. Судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності [17].

Згідно зі статтею 69 Кримінального процесуального кодексу України експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України "Про судову експертизу" на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань [28].

У статті 72 Цивільного процесуального кодексу України та у статті 69 Господарського процесуального кодексу України встановлено, що експертом може бути особа, яка володіє спеціальними знаннями, необхідними для з'ясування відповідних обставин справи [44, 45] .

Теоретично, право проводити судову експертизу мають особи, що володіють спеціальними знаннями в галузі науки, мистецтва, ремесла тощо, тобто експертні завдання може вирішувати будь-яка людина, що має знання в певній

галузі. Фактично, питання про суб'єкта експертного дослідження вирішується відносно кваліфікації спеціаліста: той, хто має певну кваліфікацію, здатен у процесуальному відношенні стати експертом [14, с. 21].

Окрім того, щоб стати експертом-лінгвістом, необхідно мати відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, знати законодавство України про судову експертизу, також необхідно пройти навчання/стажування з відповідної експертної спеціальності, за яку вноситься плата, розмір якої визначається, виходячи з фактичних затрат на підготовку фахівця, та скласти іспит. У разі проходження підготовки з метою присвоєння кваліфікації судового експерта строк навчання фахівця визначається залежно від експертної спеціальності певного виду судової експертизи. Програма підготовки фахівців передбачає проведення лекційних та практичних занять, підготовку рефератів та проектів висновків для проведення їх рецензування.

Також важливо зазначити, що судовий експерт проходить атестацію, метою якої є оцінка професійного рівня фахівців, які залучаються до проведення судових експертиз або беруть участь у розробках теоретичної та методичної бази судової експертизи, оцінка рівня їх спеціальних знань та відповідність займаній посаді. Залежно від спеціалізації їм присвоюється кваліфікація судового експерта з правом проведення певного виду експертизи. Атестовані судові експерти включаються до державного "Реєстру атестованих судових експертів", ведення якого покладається на Міністерство юстиції України. Експерт, який є працівником державної спеціалізованої установи Міністерства юстиції України, одержує Свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта, яке дійсне протягом трьох років. Кожні три роки експерт повинен підтверджувати свою кваліфікацію в результаті чого строк дії Свідоцтва продовжується на наступні три роки [46]. Експерти, які працюють у державних спеціалізованих експертних установах Міністерства внутрішніх справ України та Служби безпеки України, такі свідоцтва строком дії п'ять років і можуть бути продовжені також на п'ять років [47, 48].

Відповідно до стаття 31 “Про наукову і науково-технічну експертизу” наукові організації академій наук України можуть здійснювати спеціалізовану експертну діяльність без додаткової державної акредитації, на підставі статутних положень, якими така діяльність передбачається [49]. Тобто Українське бюро лінгвістичних експертиз Національної академії наук України проводять лінгвістичні експертизи на підставі Статуту.

Оскільки лінгвістична експертиза є видом криміналістичної експертизи, право проводити яку мають виключно державні спеціалізовані установи, експерт-лінгвіст має бути працівником такої установи.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови визначено, що лінгвіст — це фахівець із лінгвістики; мовознавець [50].

Отже, експерт-лінгвіст — це фахівець з лінгвістики (мовознавець), який володіє спеціальними знаннями, має відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшов відповідну підготовку, атестацію, отримав кваліфікацію судового експерта, включений до державного “Реєстру атестованих судових експертів” та є працівником державної спеціалізованої установи.

Законом України “Про судову експертизу”, “Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень” та процесуальними кодексами України встановлені права, обов’язки та відповідальність експерта [17, 18].

Згідно з положеннями нормативно-правових актів України, які визначають статус судових експертів, експерт-лінгвіст має право: 1) ознайомлюватися з матеріалами справи, які стосуються предмета експертизи; 2) відповідно до процесуального законодавства заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов’язаних із проведенням експертизи; 3) у разі виникнення сумніву щодо змісту та обсягу доручення невідкладно заявляти клопотання органу, який призначив експертизу, щодо уточнення поставлених експертові питань; 4) з дозволу органу, який призначив

експертизу, бути присутнім під час проведення процесуальних, виконавчих дій та ставити питання учасникам процесу, що стосуються предмета чи об'єкта експертизи, та проводити окремі дослідження у їх присутності; 5) указувати у висновку експерта на факти, виявлені під час проведення експертизи, які мають значення для справи, але стосовно яких йому не були поставлені питання, та на обставини, що сприяли (могли сприяти) вчиненню правопорушення; 6) у разі незгоди з іншими членами експертної комісії скласти окремий висновок; 7) викладати письмово відповіді на питання, які ставляться йому під час надання роз'яснень чи показань; 8) оскаржувати в установленому законодавством порядку дії та рішення органу, який призначив експертизу, що порушують права експерта або порядок проведення експертизи; 9) на забезпечення безпеки за наявності відповідних підстав; 10) одержувати винагороду за проведення експертизи та відповідно до законодавства компенсацію (відшкодування) витрат за виконану роботу та витрат, пов'язаних із викликом для надання роз'яснень чи показань, у разі якщо це не є його службовим обов'язком; 11) відмовитися від проведення експертизи, якщо наданих йому матеріалів недостатньо для виконання покладених на нього обов'язків, а витребувані додаткові матеріали не надані, або якщо поставлені питання виходять за межі його спеціальних знань. Повідомлення про відмову повинно бути вмотивованим.

Чинне законодавство встановлює, що експерт-лінгвіст зобов'язаний: 1) заявити самовідвід за наявності передбачених законодавством обставин; 2) прийняти до виконання доручену йому експертизу; 3) особисто провести повне дослідження, дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені питання, а в разі необхідності роз'яснити його; 4) повідомити в письмовій формі органу, який призначив експертизу, про неможливість її проведення та повернути надані матеріали справи та інші документи, якщо поставлене питання виходить за межі компетенції експерта або якщо надані йому матеріали недостатні для вирішення поставленого питання, а витребувані

додаткові матеріали не були надані; 5) з'явитися на виклик органу, який призначив експертизу, для надання роз'яснень, показань чи доповнень з приводу проведеної експертизи або причин повідомлення про неможливість її проведення; 6) забезпечити збереження об'єкта експертизи. Якщо дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його властивостей, експерт повинен одержати на це дозвіл від органу, який призначив експертизу експерта; 7) не розголошувати без дозволу органу, який призначив експертизу, відомості, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням обов'язків, або не повідомляти будь-кому, крім органу, який призначив експертизу, чи суду про хід проведення експертизи та її результати; 7) у разі постановлення ухвали суду про припинення проведення експертизи експерт зобов'язаний негайно повернути матеріали справи та інші документи, що використовувалися для проведення експертизи.

Також норми закону визначають, що експерту-лінгвісту забороняється: 1) проводити експертизу без письмової вказівки його керівника; 2) передоручати проведення експертизи іншій особі з порушенням встановленого законодавством порядку; 3) самостійно збирати матеріали, що підлягають дослідженню, а також самостійно вибирати вихідні дані для проведення експертизи, якщо вони відображені в наданих йому матеріалах неоднозначно; 4) вирішувати питання, що виходять за межі кваліфікації судового експерта за відповідною експертною спеціальністю, у тому числі з питань права; 5) вступати у не передбачені порядком проведення експертизи контакти з особами, якщо такі особи прямо чи опосередковано зацікавлені в результатах експертизи; 6) зберігати матеріали справ та об'єкти експертних досліджень поза службовим приміщенням.

За надання завідомо неправдивого висновку, за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків, а також за розголошення даних, що стали йому відомі під час проведення експертизи, експерт несе кримінальну відповідальність згідно з чинним законодавством. За злісне ухилення від явки

до органів досудового розслідування або суду експерт несе адміністративну відповідальність згідно з чинним законодавством. За допущені порушення під час проведення експертизи, що не тягнуть за собою кримінальної чи адміністративної відповідальності, експерт може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності згідно з чинним законодавством. У разі завдання своїми діями майнової шкоди під час проведення експертизи експерт несе матеріальну відповідальність згідно з чинним законодавством.

Основою забезпечення дотримання експертом-лінгвістом вимог законодавства щодо експертної діяльності є настання кримінальної відповідальності за незаконну діяльність, а саме — стаття 384 Кримінального кодексу України передбачає, що за завідомо неправдивий висновок, складений для надання або наданий органу, що здійснює досудове розслідування, виконавче провадження, суду, Вищій раді правосуддя, тимчасовій слідчій чи спеціальній тимчасовій слідчій комісії Верховної Ради України експерт може бути покараний виправними роботами на строк до двох років або пробаційним наглядом на строк до двох років, або обмеженням волі на той самий строк [51].

За результатом проведення лінгвістичної експертизи експерт-лінгвіст надає обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок.

Відповідно до пункту 1 статті 101 Кримінального процесуального кодексу України висновок експерта — це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи [28].

Лінгвістична експертиза призначається для встановлення фактів, що необхідні для пошуку істини у справі. Відносно складу правопорушення факти, отримані в результаті експертного дослідження, можуть бути: головними і доказовими. Головний факт — склад правопорушення в усіх його елементах або факт відсутності складу правопорушення. Доказовий факт — факт, із якого в сукупності з іншими фактами можна зробити висновок про головний факт.

Головні факти описані в диспозиції норми, тоді як доказові не виражені в ній. Коли перед лінгвістом ставиться питання про те, чи є певний вислів твердженням про факти, то переслідується ціль — встановити головний факт, що входить в об'єктивну сторону делікту, проте якщо в межах цієї ж категорії справ ставиться питання про значення слова, то це, безумовно, доказовий факт. Ставлячи перед лінгвістом таке питання, суд передбачає, що відповідь на нього допоможе довести або спростувати головний факт.

У результативному аспекті експертне дослідження, оформлене у вигляді письмового висновку, є джерелом доказів, які, поряд із іншими доказами, оцінюються слідчим, дізнавачем, судом [14, с. 29 — 30].

Висновок експерта не є обов'язковим для особи або органу, який здійснює провадження, але незгода з висновком експерта повинна бути вмотивована у відповідних постанові, ухвалі, вироку. При виникненні неясності, сумнівів у достовірності даних щодо висновку експерта або сумнівів у компетенції експерта передбачені такі процесуальні форми, як допит експерта та додаткова експертиза, повторна експертиза тощо.

Відповідно до пункту 4.12. “Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень” висновок експерта складається з обов'язковим зазначенням його реквізитів (найменування документа, дати та номера складання висновку, категорії експертизи (додаткова, повторна, комісійна, комплексна), виду експертизи (за галуззю знань) та трьох частин: вступної (Вступ), дослідницької (Дослідження) та заключної (Висновки) [18].

У вступній частині висновку експерта зазначаються: 1) дата надходження документа про призначення експертизи; 2) найменування експертної установи та/або ім'я, прізвище, по батькові експерта; 3) документ про призначення експертизи, його найменування і дата складання, найменування органу та/або посада і прізвище особи, який (яка) призначив(ла) експертизу; 4) справа, за якою вона призначена (кримінальна, про адміністративне правопорушення, цивільна, господарська, адміністративна тощо, номер справи), або стаття

закону, якою передбачено надання висновку експерта; 5) перелік об'єктів, що підлягають дослідженню, та зразків; 6) відомості про надані матеріали (у тому числі вид (назва) матеріалів (документів) та кількість аркушів); 7) спосіб доставки та вид упаковки досліджуваних об'єктів із зазначенням у необхідних випадках відомостей про те, чи впливав спосіб упаковки на їх збереженість; 8) запис про відповідність матеріалів та об'єктів, що надійшли до експертної установи, матеріалам, зазначеним у документі про призначення експертизи; 9) перелік питань (дослівно у формулюванні документа про призначення експертизи), які поставлено на вирішення експертизи; якщо питання сформульовано неясно або його редакція не відповідає рекомендаціям, але зміст завдання експертові зрозумілий, то після наведення питання в редакції документа про призначення експертизи він може дати відповідні роз'яснення і викласти питання в редакції, що відповідає зазначеним рекомендаціям; якщо поставлено декілька питань, експерт має право згрупувати їх і викласти в послідовності, яка забезпечує найдоцільніший порядок дослідження; якщо деякі питання, що містяться у документі про призначення експертизи, вирішувались при проведенні експертиз різних видів, — відомості (експертна установа, номер та дата висновку) про ці експертизи; якщо питання, які поставлені на вирішення експертизи, доцільно вирішувати в іншому порядку, ніж той, що визначений у документі про призначення експертизи, — зазначається, у якому порядку вирішуватимуться ці питання; 10) питання, які вирішуються експертом у порядку експертної ініціативи; 11) дані про експерта (експертів): прізвище, ім'я та по батькові, посада, клас судового експерта, науковий ступінь та вчене звання, освіта, освітньо-кваліфікаційний рівень, експертна спеціальність, стаж експертної роботи, дата та номер видачі свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта, ким видано та строк дії; 12) попередження (обізнаність) експерта про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку за статтею 384 Кримінального кодексу України та за відмову від надання висновку за статтею 385

Кримінального кодексу України; 13) інформація про те, що висновок підготовлений для подання до суду або долучення до матеріалів кримінального провадження (у разі проведення експертизи на підставі письмового звернення особи, яке містить таку інформацію); 14) дата направлення клопотання експерта про надання додаткових матеріалів, дата надходження додаткових матеріалів або відомостей про наслідки розгляду клопотання; обставини, які мають значення для надання висновку, з обов'язковим зазначенням джерела їх отримання; 15) при проведенні додаткових або повторних експертиз зазначаються відомості про первинну (попередні) експертизу (експертизи) (прізвище експерта, назва експертної установи чи місце роботи експерта, номер і дата висновку експерта, зміст заключних висновків первинної (попередніх) експертизи (експертиз)); зміст питань, які були поставлені перед експертом на додаткове або повторне вирішення, а також мотиви призначення додаткової або повторної експертизи, які зазначені у документі про призначення експертизи (залучення експерта), якщо у ньому такі мотиви відсутні, про це робиться відповідний запис; 16) відомості про підстави та осіб, які були присутні під час проведення досліджень (прізвище, ініціали, статус); 17) нормативні акти, методики, а також рекомендована науково-технічна та довідкова література з переліку, що затверджується наказом Міністерства юстиції України, інші інформаційні джерела, які використовувались експертом при вирішенні поставлених питань, за правилами бібліографічного опису, із зазначенням реєстраційних кодів методик проведення судових експертиз з “Реєстру методик проведення судових експертиз”.

У дослідницькій частині висновку експерта описуються процес дослідження та його результати, а також дається обґрунтування висновків з поставлених питань.

Дослідницька частина повинна включати: 1) відомості про стан об'єктів дослідження, застосовані методи (методики) дослідження, умови їх застосовування; 2) посилання на ілюстрації, додатки та необхідні роз'яснення

до них; 3) експертну оцінку результатів дослідження.

Опис процесу застосовування інструментальних методів дослідження та проведення експертних експериментів можуть обмежуватись викладенням кінцевих результатів. У зазначених випадках графіки, діаграми, таблиці, матеріали експертних експериментів мають зберігатись у наглядових експертних провадженнях і на вимогу органу, який призначив експертизу, можуть надаватись їм для ознайомлення. За наявності в документі про призначення експертизи (залучення експерта) питань, які не належать до предмета експертизи або не входять до компетенції експерта, указуються причини, з яких ці питання не можуть бути вирішені. Узагальнення та оцінка результатів окремих досліджень, які є підставою для формулювання висновків, можуть викладатися у синтезуючому розділі дослідницької частини висновку експерта. У дослідницькій частині висновку експерта при проведенні повторної експертизи вказуються причини розбіжностей з висновками попередніх експертиз, якщо такі розбіжності мали місце.

У заключній частині викладаються висновки за результатами дослідження у вигляді відповідей на поставлені питання в послідовності, що визначена у вступній частині. На кожне з поставлених питань має бути дано відповідь по суті або вказано, з яких причин неможливо його вирішити. Якщо заключний висновок не може бути сформульований у стислій формі, допускається посилення на результати досліджень, викладені у дослідницькій частині.

Висновок експерта оформлюється на бланку експертної установи і підписується експертом, який проводив дослідження. Підписи у заключній частині засвідчуються відбитком печатки експертної установи на кожній сторінці тексту заключних висновків. Якщо до висновку експерта додаються фототаблиці, креслення, схеми, діаграми тощо, вони також підписуються експертом (експертами); підписи засвідчуються відбитком печатки експертної установи.

З процесуального погляду висновок експерта — це фактичні дані, які

встановлюють або спростовують факти, які мають юридичне значення.

Залежно від логічної форми висновки поділяють на категоричні (про наявність певного факту чи обставини) та ймовірні (про можливість їх існування), що впливає на доказове значення висновку [52].

Також висновки можуть бути негативними (спростовують факт або встановлюють відсутність факту, який необхідно було встановити) та позитивними (підтверджують або встановлюють такий факт), умовними (висновок є істинним за наявності певних умов) та безумовними (істинність висновка не потребує умов) [14, с. 35 — 36].

Отже, експерт-лінгвіст відіграє роль фахівця, науковця у галузі лінгвістики і має владу, надану йому спеціальними знаннями, але в той же час є підвладним оскільки несе юридичну відповідальність, зокрема кримінальну відповідальність за достовірність свого висновку.

Висновок до розділу 2

Суб'єктами лінгвістичної експертизи є Київський науково-дослідний інститут судових експертиз з його філіями, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз імені Заслужено професора М. С. Бокаріуса», Одеський науково-дослідний інститут судових експертиз, Львівський науково-дослідний інститут судових експертиз, Дніпропетровський науково-дослідний інститут судових експертиз, Науково-дослідний центр судової експертизи у сфері інформаційних технологій та інтелектуальної власності, Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр Міністерства внутрішніх справ України, Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України.

Особливим суб'єктом лінгвістичної експертизи є Державне підприємство «Українське бюро лінгвістичних експертиз Національної академії науки України».

Також суб'єктами виступають приватні експертні установи, що суперечить

чинному законодавству і є незаконним.

Об'єктом лінгвістичної експертизи є писемний або усний текст мовленнєвої діяльності людини.

Предмет лінгвістичної експертизи — це фактичні дані про автора тексту та мотивацію, мету, настанови автора, спотворення відображеної у свідомості інформації та інше.

Лінгвістична експертиза поділяється на такі види: авторознавча, семантико-текстуальна і термінологічна. Типи лінгвістичних експертиз виділяються за різними критеріями, зокрема за категорією тексту, справи, кількості експертів тощо.

Експерт-лінгвіст — це фахівець з лінгвістики (мовознавець), який володіє спеціальними знаннями, має відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшов відповідну підготовку, атестацію, отримав кваліфікацію судового експерта, включений до державного “Реєстру атестованих судових експертів” та є працівником державної спеціалізованої установи.

Висновок експерта складається з реквізитів, вступної, дослідницької та заключної частини.

Експерт-лінгвіст має статус спеціаліста, науковця, який несе юридичну відповідальність за результат своєї роботи.

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОНАННЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ ЗАЛЕЖНО ВІД ПОСТАВЛЕНИХ ЗАВДАНЬ В УКРАЇНІ

3.1 Авторознавче дослідження

Першою лінгвістичною експертизою в Україні, яка має найтривалішу історію, є авторознавча експертиза. Вона здійснює ідентифікаційні (ототожнення особи автора тексту) та неідентифікаційні (діагностичні) завдання, що полягають у з'ясуванні умов складання тексту, фактів викривлення ознак писемного мовлення, місця формування мовленнєвих навичок, мови (рідної / нерідної), освіти автора документа.

М. О. Богословська визначає авторознавчі дослідження як аналіз тексту з метою встановлення авторства або характеристики автора (аналіз особливостей тексту як носія інформації щодо особистості його автора) [53].

Л. І. Шевченко та Д. Ю. Сизонов зазначають, що авторознавча експертиза — це моделювання ймовірного вигляду автора конкретного тексту: встановити (діагностувати) його стать, вік, рівень освіти, національність, походження, проживання, соціальну та культурну приналежність, тобто експерт повинен оцінити гіпотетичного автора тексту за всіма наявними класифікаційними, антропометричними та іншими параметрами [12, с. 158].

Відповідно до пункту 2.1.1. “Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень” основним завданням авторознавчої експертизи є ідентифікація автора тексту [18].

Авторознавчою експертизою вирішуються ідентифікаційні завдання (щодо ототожнення особи автора тексту), а також діагностичні завдання (щодо умов, особливостей складання тексту, факту викривлення ознак писемного мовлення, місця формування мовленнєвих навичок, рідної мови, освіти автора документа тощо).

Об'єктом авторознавчої експертизи є писемне і усне мовлення. Об'єктом дослідження лінгвістичної експертизи писемного мовлення є продукт мовленнєвої діяльності людини, відображений у писемній формі. У свою чергу, об'єктом дослідження лінгвістичної експертизи усного мовлення є продукт мовленнєвої діяльності людини, відображений в усній формі і зафіксований у (відео) фонограмі — стенограмі.

Орієнтовний перелік питань, що вирішуються авторознавчим дослідженням писемного мовлення охоплює такі: чи є певна особа автором наданого на дослідження тексту? Чи є певна особа автором декількох різних текстів? Чи є автор та виконавець тексту однією або різними особами? Чи даний текст складений кількома авторами? Які риси соціально-біографічного портрета автора можна встановити за даним текстом? Якою є основна мова спілкування певної особи — автора даного тексту? Яким є місце формування мовленнєвих навичок (рідна мова) певної особи — автора даного тексту? Чи спостерігаються в тексті ознаки, які свідчать про складання тексту автором під впливом будь-яких збиваючих факторів? Чи складено текст документа особою самостійно або під диктування чи його виконано шляхом переписування? Чи складений текст документа з перекручуванням ознак писемного мовлення?

Авторознавчою експертизою можуть вирішуватися також інші питання.

Вирішення питань, поставлених перед авторознавчою експертизою, можливе за наявності обсягу досліджуваного тексту орієнтовно не менше ніж сто слів.

Під час підготовки матеріалів для проведення авторознавчої експертизи з метою встановлення авторства орган, який призначив експертизу, повинен зібрати вільні, умовно-вільні й експериментальні зразки писемного мовлення особи, яка підлягає ідентифікації.

Органу, який призначив експертизу, необхідно позначити кожний зразок, тобто указати, що це вільний або умовно-вільний зразок писемного мовлення певної особи (вказати її прізвище, ім'я, по батькові), та позначити це своїм підписом.

Вільні зразки повинні відповідати досліджуваному тексту за мовою, якою його складено, і, по змозі — за часом виконання; за характером документа, виходячи з його призначення і сфери обігу (доповідна записка, особистий лист, скарга тощо); за іншими суттєвими обставинами, які могли вплинути на формування ознак.

Умовно-вільні зразки — це тексти, самостійно складені особою, яка підлягає ідентифікації, пов'язані з провадженням у справі (пояснення, скарги, заяви тощо), а також тексти, складені після створення досліджуваного документа.

Експериментальні зразки повинні виконуватись мовою досліджуваного документа у вигляді самостійного твору.

Під час відбирання експериментальних зразків особі, яка підлягає ідентифікації, пропонується скласти текст на вільно обрану нею тему, аналогічну досліджуваному тексту за функційним призначенням (скарга, особистий лист, службовий лист тощо). Після цього відбираються зразки, аналогічні досліджуваному тексту за функційним призначенням та за темою тексту. Наприклад, пропонують написати скаргу на дії службової особи.

Мінімальний обсяг кожного зразка орієнтовно сто слів. Якщо текст зразка виявився меншим за мінімальний, відбираються зразки у вигляді текстів на інші теми.

За клопотанням експерта можуть відбиратися експериментальні зразки, які за стилем і деякими іншими характеристиками відрізняються від документа, що досліджується.

При визначенні характеру й обсягу експериментальних зразків орган, який призначив експертизу, враховує, наскільки повно зібрані вільні та умовно-вільні зразки, і поповнює їх нестачу за рахунок експериментальних зразків.

Загальний обсяг експериментальних зразків має становити не менше ніж 5 самостійно складених текстів на вільну тему, а також на тему, близьку до теми досліджуваного тексту.

Остаточно достатність (та якість) порівняльного матеріалу оцінює експерт з урахуванням конкретної експертної ситуації.

До документа про призначення експертизи бажано додавати соціально-біографічну характеристику ймовірного автора тексту.

Під час проведення авторознавчого дослідження усного мовлення вирішуються питання, що стосуються: ототожнення особи за лінгвістичними ознаками усного мовлення; визначення типу висловлювання (спонтанне, неспонтанне мовлення, читання тексту тощо); визначення в мовленні ознак імітації, рідної мови тощо.

Орієнтовний перелік питань, що вирішуються, здебільшого охоплює такі: чи брала участь особа у досліджуваній розмові, зафіксованій на (відео) фонограмі? Якщо так, то які слова та висловлювання промовлені саме нею? Чи одна й та сама особа брала участь у досліджуваних розмовах? Скільки осіб брали участь у розмові, зафіксованій на фонограмі? Чи є мовлення досліджуваної особи спонтанним підготовленим (завченим) чи спонтанним непередбаченим? Чи є в мовленні досліджуваної особи ознаки читання тексту? Чи є в мовленні досліджуваної особи ознаки імітації мовленнєвих навичок іншої людини або спотворення своїх? Чи є в мовленні особи ознаки іншої мови? Чи є в мовленні особи лінгвістичні ознаки, що характеризують соціально-біографічні риси її особистості?

Для ототожнення досліджуваної особи з конкретною особою за ознаками мовлення надаються: (відео) фонограма досліджуваної розмови, в якій могла брати участь певна особа; (відео) фонограма зразків усного мовлення особи, що перевіряється, у формі спонтанного діалогу або монологу.

Для встановлення ознак читання тексту в мовленні досліджуваної особи надаються зразки читання нею тексту зазвичай аналогічної тематики.

Вимоги щодо зразків усного мовлення особи, що перевіряється: збіг за мовою мовлення досліджуваної особи та особи, зразки мовлення якої надані для ототожнення; дотримання технічних (звукозаписувальний пристрій у

робочому стані, відстань до його мікрофона і розташування відносно нього тощо) та акустичних умов (негулке середовище, відсутність сторонніх шумів, неодночасне мовлення декількох осіб тощо) для якісного запису зразків, достатньо високої гучності мовлення особи для забезпечення розбірливості мовлення; достатній обсяг мовленнєвого матеріалу (орієнтовно 5 — 10 хвилин мовлення особи, що перевіряється); створення умов для отримання зразків у формі розгорнутих висловлювань (але не коротких реплік-відповідей на питання).

Експерту обов'язково надаються протокол огляду та прослуховування фонограм досліджуваних розмов з їх надрукованим текстом, оформлений відповідно до процесуальних вимог. Встановлення текстового змісту розмов, що зафіксовані у (відео) фонограмі, не є окремим експертним завданням, оскільки не потребує застосування спеціальних знань.

Усні тексти досліджуються у вигляді роздрукованих текстів звукових супроводів рекламних відеороликів, розшифровок, телепередач, висловлювань або їх фрагментів, які трансливалися в ефірі каналів і інше. У зв'язку з розвитком комп'ютерних технологій і мереж (мобільних, Інтернету) кількість створюваних в електронній формі документів значно зросла. Тому електронні та усні тексти, які містяться на наданих електронних дисках із записами інформації, переносяться із застосуванням знакодрукуювальної техніки на аркуші паперу формату А-4 [53].

Отже, авторознавча експертиза призначається у випадках, коли необхідні спеціальні знання в галузі дослідження писемного та усного мовлення для встановлення факту авторства тексту або його спростування, для встановлення образних характеристик автора анонімного або псевдонімного документа, а також для встановлення текстової подібності документів. Встановлюється, чи є певна особа автором наданого на дослідження тексту (декількох різних текстів), чи є автор та виконавець тексту однією або різними особами, чи даний текст складений кількома авторами. Експерт з'ясовує, які риси соціально-

біографічного портрета автора можна встановити за даним текстом, якою є основна мова спілкування певної особи–автора даного тексту, яким є місце формування мовленнєвих навичок (рідна мова) певної особи — автора даного тексту, чи спостерігаються в тексті ознаки, які свідчать про складання тексту автором під впливом будь-яких збиваючих факторів, чи складено текст документа особою самотійно або під диктування чи його виконано шляхом переписування, чи складений текст документа з перекручуванням ознак писемного мовлення [19].

Авторознавча експертиза складається з таких стадій: 1) підготовча — ознайомлення з постановою про призначення експертизи, матеріалами, оцінка їх кількості і якості, достатності для експертного дослідження; 2) аналітична (стадія роздільного дослідження) — аналіз досліджуваного тексту і зразків писемного мовлення, визначення стилю писемного мовлення, властивості лексико-фразеологічних, синтаксичних і стилістичних навичок, рівень їх розвитку і особливості; 3) порівняльна — виявлення збігів і різниць ознак мовних навичок, що відобразилися в досліджуваному тексті і зразках; 4) синтезувальна, під час якої формується висновок [54, с. 122].

Основне завдання авторознавчої експертизи — виявлення комплексу релевантних ознак, що базується на виявленні і дослідженні текстових одиниць лексико-фразеологічного, морфологічного, синтаксичного (рідше морфемного і фонетичного) рівнів, з обов'язковим поділом загальних жанрово-стилістичних та індивідуально-авторських ознак. При цьому основне поняття «ідіостиль», що з'явилося на стику стилістики та лінгвістичного (філологічного) аналізу, отримує в судовій авторознавчій експертизі інше, пов'язане з експертологією, наповнення [55].

В цілому авторознавча експертиза базується на уявленні, що для кожної людини характерний унікальний комплекс особливостей мовної поведінки, який може бути використаний для ідентифікації та діагностики.

Під час авторознавчої експертизи застосовуються такі методи: 1) експертні — текст досліджується на п'яти рівнях: пунктуаційний (особливості вживання автором розділових знаків, характерні помилки), орфографічний (характерні помилки в написанні слів), синтаксичний (особливості побудови речень, перевага тих чи інших мовних конструкцій, вживання часів, активного чи пасивного стану, порядок слів, характерні синтаксичні помилки), лексико-фразеологічний (словниковий запас автора, особливості використання слів і виразів, схильність до вживання рідкісних і іноземних слів, діалектизмів, архаїзмів, неологізмів, професіоналізмів, арготизмів, навички вживання фразеологізмів, прислів'їв, приказок, «крилатих виразів»), стилістичний (жанр, загальна структура тексту, для літературних творів — сюжет, характерні зображальні засоби (метафора, іронія, алегорія, гіпербола, порівняння), стилістичні фігури (градація, антитеза, риторичне питання і так далі), інші характерні мовні прийоми) та 2) формальні — порівняння обчислюваних характеристик текстів. Текст відображається в векторі обчислених для нього параметрів, кожен з яких об'єктивно характеризує набір особливостей тексту.

Важливо зазначити, що 29 березня 2024 року в Україні був представлений вебзастосунок TextAttributor, який розроблений за фінансової підтримки Уряду Великої Британії у межах проєкту «Визначення авторства анонімних українськомовних текстів з використанням методів штучного інтелекту в мережі Інтернет», який виконує громадська організація “Український науковий центр лінгвістичних студій” за участі науковців кафедри української мови та прикладної лінгвістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

TextAttributor — це система автоматичного лінгвостатистичного аналізу українськомовного тексту, що може використовуватись у завданнях встановлення авторства, визначення токсичності та мови ворожнечі в текстах медіа та соціальних мереж із метою запобігання поширенню інформаційної агресії та маніпуляції в українськомовному інформаційному середовищі.

Система TextAttributor виконує функцію інтерактивного аналітичного інструмента для проведення лінгвостатистичного аналізу з метою визначення атрибуції українськомовного медійного тексту в завданнях стилеметрії та встановлення авторства, а також з метою генерації висновку лінгвістичної експертизи тексту за статистичними параметрами атрибуції і негативною тональністю — токсичністю тексту [56].

Ця система покликана допомогти експерту під час проведення лінгвістичної експертизи, як авторознавчої, так і семантико-текстуальної.

3.2 Семантичне (сміслові) дослідження

Лінгвістична експертиза в частині семантико-текстуальних досліджень офіційно сформувалася в Україні у 2014 році.

Семантико-текстуальна експертиза сьогодні найчастіше призначається у кримінальних провадженнях, порушених за статтями 109 (дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади), 110 (посягання на територіальну цілісність і недоторканість України), 111 (державна зрада), 111-1 (колабораційна діяльність), 111-2 (пособництво державі-агресору) та 436-2 (виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників) Кримінального кодексу України [57].

М. О. Богословська визначає семантичні (сміслові) дослідження як аналіз тексту з метою виявлення в ньому змісту і характеру впливу на адресата (синтаксичний аналіз — які засоби увиразнення використано у тексті та які стилістичні фігури вибрано з метою впливу на реципієнта; логіко-змістовий аналіз — який є текст за змістом; лексичний та лексико-семантичний аналіз — який лексичний рівень у текстовому та позатекстовому планах) [53].

Т. В. Будко наголошує, що «семантико-текстуальна експертиза вивчає смислове різноманіття мовленнєвих актів у контексті питань, які виникають і в кримінальних провадженнях, і в цивільних, і в адміністративних, і в господарських та інших справах та зауважує, що на сучасному етапі свого

розвитку семантико-текстуальна експертиза передбачає знання складу злочину, його об'єктивної та суб'єктивної сторін, кваліфікуючих ознак, але при цьому не надається правова кваліфікація об'єктивного змісту інформації, що міститься в повідомленні» [58].

Є. В. Ковкіна, Л. В. Свиридова, Н. Я. Дідушок зазначають, що об'єктами лінгвістичної (семантико-текстуальної) експертизи мовлення є продукти мовленнєвої діяльності (від окремого слова до цілого тексту або групи текстів), зафіксовані у письмовій формі (зокрема, усні тексти, записані за допомогою літер, або їх текстове відтворення). Відповідно, предметом такого виду дослідження є фактичні дані, що мають у своїй структурі спонукальні до певних дій висловлювання (мовленнєві конструкції), які експерти можуть визначити на підставі спеціальних лінгвістичних знань і які мають значення для розгляду справи [41].

Завдання семантико-текстуальної експертизи полягає у: 1) наданні тлумачення і роз'яснення значення і походження слів, словосполучень, стійких фразеологічних виразів (ідіом) (інтерпретувати основне і додаткове значення мовної одиниці в досліджуваному контексті); 2) здійсненні тлумачення об'єктивного змісту усього тексту для встановлення варіантів розуміння досліджуваних конструкцій; 3) проведенні дослідження тексту (фрагмента) з метою виявлення його змістовної спрямованості, модальності, експресивності й емотивності; 4) встановленні характеру інформації, що міститься у тексті, зважаючи на критерій публічності; 5) проведенні дослідження тексту (фрагмента) з метою виявлення його формально-граматичних характеристик, специфіки використаних стилістичних засобів і прийомів; 6) визначенні у висловлюванні конкретних адресантів (адресата), до яких звертається мовець, або ж встановити їх з контексту; 7) виділенні словосполучення та речення, що несуть у собі семантику спонукальності до виконання певних дій [59].

Відповідно до підпункту 2.1.1. “Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз” семантико-текстуальною

експертизою вирішуються завдання із встановлення змісту понять, лексичного значення слів або словосполучень, використаних у наданих на дослідження текстах або усних повідомленнях (за їх текстовими відтвореннями), їх стилістичної забарвленості, смислового навантаження, характеру інформації, що міститься в них (чи може така інформація розглядатися як образлива, чи містить вона загрозу конкретній особі (особам) тощо), тобто вирішення питань мовленнєвого характеру, не пов'язаних із встановленням фактичних даних про автора [18].

Якщо постає завдання здійснити семантико-текстуальну експертизу усномовленнєвого повідомлення (промови, висловлювання), то замовник цієї експертизи разом із цифровим (чи аналоговим) записом промови має надати дослівне текстове відтворення її змісту (стенограму), зроблене власними засобами.

Питання, поставлені перед експертом, вирішуються ним за допомогою спеціальних знань у галузі лінгвістики на основі загальних і окремих норм мови з використанням посібників, академічних наукових праць, словників, довідників та інших наукових джерел.

Експерт у галузі семантико-текстуальної експертизи, не виходячи за межі своїх спеціальних знань, відповідає на питання про наявність чи відсутність висловлювань, які містять заклики до певних дій (вказується, яких саме дій), погрозу, пропозицію, обіцянку або надання, прийняття, спонукання до надання будь-якої вигоди тощо на основі спеціальних знань у галузі мовознавства. Висновок експерта за результатами таких досліджень не є правовою кваліфікацією, а є констатацією об'єктивного змісту тексту з позиції спеціальних знань у галузі семантико-текстуальних експертних досліджень.

Семантико-текстуальна експертиза цілком логічно охоплює орієнтовно такі питання: які значення мають слова, словосполучення, фрази, зафіксовані в тексті або повідомленні, промові, що підлягають дослідженню? Яким є об'єктивний зміст досліджуваного словосполучення, речення, тексту, групи

текстів, повідомлення, промови? Чи містяться у тексті, повідомленні, промові висловлювання, виражені у формі закликів до певних дій? Якщо так, то до яких саме дій, чи є ці заклики публічними та яка їх форма вираження? Чи міститься у тексті, повідомленні, промові інформація позитивного або негативного характеру щодо певної фізичної або юридичної особи? Чи містяться в тексті, повідомленні, промові висловлювання образливого характеру щодо певної особи? Чи є висловлювання, в яких міститься інформація негативного характеру щодо певної особи (фізичної або юридичної), фактичними твердженнями або оцінними судженнями? Чи містяться в тексті, повідомленні, промові лінгвістичні ознаки пропаганди? Якщо так, то пропаганди чого саме? Чи міститься в тексті, повідомленні, промові висловлювання, виражені у формі пропозиції, обіцянки, прийняття або спонукання до надання будь-якої вигоди? Чи містяться в тексті, повідомленні, промові висловлювання, виражені у формі спонукання до вчинення певних дій? Якщо так, то до яких саме дій? Чи використані в зазначеному тексті фрагменти іншого конкретного текстового джерела? Чи містяться в тексті, повідомленні, промові висловлювання, виражені у формі погрози щодо вчинення певних дій? Якщо так, то до яких саме дій?

Вказаний перелік питань, що вирішуються експертами — лінгвістами, не є вичерпним. Під час проведення семантико-текстуальної експертизи мовлення можуть вирішуватися й інші питання, що стосуються її предмета.

Експерту обов'язково надаються протокол огляду та прослуховування відео-, звукозаписів досліджуваних розмов із текстовим відтворенням їх змісту стенограмою, оформлений відповідно до процесуальних вимог.

Під час проведення семантичних досліджень вирішуються питання, пов'язані з аналізом змісту мовлення особи (розмови), — тобто питання, не пов'язані зі встановленням фактичних даних про особу мовця.

Вирішуються в цьому випадку, такі питання та завдання: чи є ознаки підтекстового (або двоякого) тлумачення слів та висловлювань в усному

мовленні досліджуваної особи? Чи містяться в мовленні досліджуваної особи публічні заклики (висловлювання) до певних дій (вказати, яких саме)? Чи міститься в мовленні особи інформація позитивного або негативного характеру щодо певної фізичної або юридичної особи? Чи є висловлювання особи фактичним твердженням або оціночним судженням?

Вимоги щодо зразків усного мовлення особи, що перевіряється: збіг за мовою мовлення досліджуваної особи та особи, зразки мовлення якої надані для ототожнення; дотримання технічних (звукозаписуючий пристрій у робочому стані, відстань до його мікрофона і розташування відносно нього тощо) та акустичних умов (негулке середовище, відсутність сторонніх шумів, неодночасне мовлення декількох осіб тощо) для якісного запису зразків, достатньо високої гучності мовлення особи для забезпечення розбірливості мовлення; достатній обсяг мовленнєвого матеріалу (орієнтовно п'ять — десять хвилин мовлення особи, що перевіряється); створення умов для отримання зразків у формі розгорнутих висловлювань (але не коротких реплік-відповідей на питання).

Експерту також обов'язково надаються протокол огляду та прослуховування фонограм досліджуваних розмов з їх надрукованим текстом, оформлений відповідно до процесуальних вимог.

Встановлення текстового змісту розмов, що зафіксовані у (відео) фонограмі, не є окремим експертним завданням, оскільки не потребує застосування спеціальних знань.

В. В. Бондарчук та І. А. Босак виділяють такі етапи проведення семантико-текстуальної експертизи: 1) перший рівень: І етап — ознайомлення з матеріалами, документом, який є підставою для проведення дослідження (постанова, ухвала, лист, звернення тощо); з'ясування завдання та його віднесення до предмета судової лінгвістичної експертизи; перевіряння наявності досліджуваних об'єктів, їх відповідності переліку, наведеному в супровідному листі, постанові, іншому документі, який є підставою для

проведення дослідження; II етап — огляд досліджуваного об'єкта (об'єктів) — загальний огляд досліджуваних об'єктів, визначення їхнього виду, обсягу; визначення змісту, інформативності досліджуваних об'єктів для вирішення поставлених завдань; III етап — підготовка до проведення дослідження з метою вирішення поставленого завдання — формування переліку науково-методичних, науково-практичних, нормативно-правових, довідкових та інших джерел, які використовуватимуться у висновку експерта чи експертного дослідження; визначення методичної бази дослідження; лінгвістичне та юридичне тлумачення термінів, вжитих у поставлених запитаннях; тлумачення лінгвістичних термінів, інших понять, на яких базуватиметься дослідження об'єктів; 2) другий рівень: I етап — аналізування загального об'єктивного змісту досліджуваних матеріалів — повне вивчення змісту досліджуваних матеріалів, визначення об'єктивного змісту досліджуваного матеріалу в контексті поставлених запитань; II етап — аналізування і загальне оцінювання інформативно значущих фрагментів досліджуваного матеріалу — відтворення інформативно значущих фрагментів досліджуваного матеріалу у висновку експерта чи експертного дослідження; аналізування змісту виокремленого в об'єкті дослідження, синтезувальне оцінювання виявленого в інформативно значущих фрагментах; 3) третій рівень: I етап — надання відповідей на поставлені експерту запитання — аналізування та оцінювання об'єктивного змісту інформативно значущих фрагментів із позиції кожного поставленого запитання; узагальнювальний висновок щодо всіх об'єктів дослідження; II етап — формулювання та оформлення висновків у розділі «Висновки» [52].

Методи, які використовуються під час проведення семантико-текстуальної експертизи — контекстуальний аналіз, структурно-семантичний аналіз, дискурсивний аналіз, аналіз мовних засобів тощо.

3.3 Термінологічне дослідження

Процес розвитку й становлення юридичної мови особливо важливий на

сучасному етапі. Термінологічні неточності або різне тлумачення й подання однакових за назвою та формою понять (термінів) призводять до їх неоднозначного розуміння й виникнення термінологічних колізій, ігнорування та невірного сприймання понять, терміносполучень.

Необхідність у термінологічному виді лінгвістичного дослідження викликана реальними потребами: 1) необхідністю правильного тлумачення усіх юридичних, наукових, законодавчих, спеціальних експертних визначень, понять, термінів, терміносполучень; 2) судово-експертною практикою у зв'язку із збільшенням цивільних позовів щодо необхідності тлумачення слів, термінів, терміносполучень, пов'язаних із рекламою, виборчими, політичними технологіями, текстами договорів, захистом авторства, честі, гідності громадян, ділової репутації, інтелектуальної власності. Для того, щоб забезпечити досконалість та ефективність кожного поняття або терміна потрібна термінологічна експертиза нормативно-правових документів, вона повинна стати обов'язковою процедурою їх прийняття [60, с. 77].

М. О. Богословська термінологічні дослідження визначає як аналіз назв, торгових марок, іменних прізвищ тощо як результатів людської діяльності (аналіз понять, термінів, найменувань тощо як засіб позначення об'єктів діяльності людини). Аналіз однозначності та неоднозначності тлумачення терміна відповідно до мовленнєвої ситуації та у зв'язку із контекстом, аналіз семантичного поля слова, словосполучення та його значення [14, с. 43].

Юридична термінологія — це система юридичних термінів, кожен з яких слугує основною одиницею юридичного тексту, є словом або словосполученням, яке виступає узагальненим найменуванням певного правового поняття або поняття, яке не є правовим, але в результаті функціонування у сфері юриспруденції набуває специфічних змістовних відтінків, вводиться в обіг юридичною наукою або законодавцем, характеризується емоційною нейтральністю та відносною стійкістю [61, с. 236].

У 1995 році Указом Президента України “Про заходи щодо здійснення правової реформи України” була створена Українська комісія з питань юридичної термінології, яка діяла до 2000 року [62].

Основні завдання Української комісії з питань юридичної термінології були такими: вивчення законодавчого матеріалу з метою визначення та уніфікації юридичної термінології, складання реєстрів українських правових термінів, укладання юридичних словників; підготовка рекомендацій щодо однакового вживання термінів у різних галузях права; здійснення термінологічно-мовної експертизи проектів актів законодавства.

Українська комісія з питань юридичної термінології мала право: затверджувати термінологічні нормативи; давати рекомендації та затверджувати нормативи щодо відтворення засобами української мови іншомовних власних назв та засобами іноземних мов — українських власних назв, що вживаються у правничих текстах та офіційних документах; визначати порядок і строки запровадження термінологічних нормативів.

До її складу увійшли провідні правознавці й мовознавці країни, а також представники окремих органів виконавчої влади. Організаційне та інше забезпечення її діяльності здійснювала Українська юридична фундація.

За час своєї діяльності Українська комісія з питань юридичної термінології здійснила термінологічно-мовну експертизу проектів Цивільного та Кримінального кодексів України та низки інших кодифікаційних актів, брала участь у завершальній мовно-термінологічній експертизі (остаточному редагуванні) Конституції України 1996 року, а також у підготовці перекладів цієї Конституції російською, англійською та іншими мовами. Було затверджено низку рекомендованих реєстрів термінів, унормовано питання про відтворення українських власних назв засобами інших мов.

Нормативи вживання термінів та власних назв, затверджені Українською комісією з питань юридичної термінології, були обов’язковими для застосування в актах законодавства.

Сьогодні Центр європейського та порівняльного права здійснює термінологічну експертизу перекладів актів *acquis communautaire* та надає таким перекладам статусу офіційного [63].

Також з ініціативи науковців у галузі лінгвістики проводяться експертні дослідження Постанов Верховної Ради України.

Внутрішня конфліктність тексту нормативно-правового документа часто пов'язана із суперечністю між представленими в ньому правовою мовною картиною світу правника як автора й користувача цього тексту та повсякденною мовною картиною світу правника як носія природної мови. У текстах нормативно-правових документів у межах спільної когнітивної системи співіснують дві відмінні мовні картини світу — повсякденна і правова. Це співіснування не завжди є гармонійним: мовні конфлікти, пов'язані з різночитаннями нормативно-правових текстів, ілюструють численні антиномії в межах мовних одиниць, які по-різному «висвітлюються» в мовній свідомості пересічного мовця й у мовній свідомості правника. Тому реконструкція мовних картин світу, накладання яких і провокує мовний конфлікт, є важливим елементом його лінгвістичної оцінки.

У текстах нормативно-правових документів мовний конфлікт нерідко провокує відмінне — юридичне і неюридичне — сприйняття значень мовних одиниць. У таких текстах загальноповживані слова можуть функціонувати як терміни або називати юридичні поняття, звужуючи при цьому свій семантичний обсяг і навіть змінюючи його порівняно із загальномовними словниковими тлумаченнями; граматичні конструкції можуть набувати жанрової закріпленості й не допускати синонімічності; спостерігаються ефекти нейтралізації значень — мовні одиниці існують і взаємодіють інакше.

Особливості функціонування різнорівневих мовних одиниць у нормативно-правових текстах є окремою теоретичною проблемою для лінгвістики і юридичної герменевтики. Тому, якщо мовний конфлікт може провокуватися накладанням відмінних мовних картин світу при сприйнятті фрагментів тексту,

реконструкція відповідних мовних картин є важливим елементом його лінгвістичної оцінки. Така реконструкція представляє когнітивний підхід у лінгвістичній експертизі конфліктного тексту й дозволяє вибудовувати лінгвістичну аргументацію з опорою на когнітивні моделі.

Як показує практичний досвід роботи з текстами нормативно-правових документів, які допускають різночитання, що мають правові наслідки, власне лінгвістичне бачення (що є в тексті) й оцінка з погляду здорового глузду (реконструкція пересічним носієм мови того, що хотів сказати законодавець) нерідко можуть розходитися. У зв'язку з цим послідовне слідування експертній презумпції аналізованого тексту як такого, що не є аномальним (доки не буде доведено протилежне), тобто оцінка альтернативних інтерпретацій тексту, виходячи з його коректного лінгвістичного оформлення й з урахуванням закономірностей його сприйняття, є важливою передумовою правової легітимізації висновків термінологічної експертизи [22].

Важливо запровадити обов'язкову термінологічну експертизу нормативно-правових актів в Україні для здійснення уніфікації термінології, стандартизації, забезпечення її несуперечливості, однозначності, доцільності та відповідності іншим вимогам. Для цього необхідно створити єдиний орган на кшталт мовно-термінологічної комісії, до складу якої увійшли б провідні юристи та філологи, а також представники юридичної практики. Такий орган повинен досліджувати не тільки питання термінологічного характеру, але й взагалі питання мови законодавства, проводити термінологічно-мовну експертизу нормативних актів тощо. Організаційне та інше забезпечення діяльності цього державного органу можна покласти на Інститут законодавства Верховної Ради України. Функціонування Комісії повинно здійснюватися на основі тісної співпраці із провідними науковими установами, такими як Національна академія наук України, Національна академія правових наук України та іншими науковими, а також навчальними закладами.

Створення мовно-термінологічної комісії сприяло б загальному підвищенню

рівня узгодженості термінології нормативних правових актів, її відповідності нормам української мови, підвищенню рівня перекладацької діяльності та забезпечило б тверде наукового підґрунтя нормативних актів [61, с. 214 — 236].

Висновок до розділу 3

У законодавстві України сьогодні залежно від виконуваних завдань прямо закріплено два види лінгвістичних експертиз — це авторознача експертиза та семантико-текстуальна експертиза.

Першою лінгвістичною експертизою на території України була авторознавча.

Авторознавча експертиза — це дослідження тексту з метою встановлення авторства або характеристики автора.

Семантико-текстуальна експертиза з'явилася у 2014 році, хоча за окремими даними вона проводилась Службою безпеки України до цієї дати.

Семантико-текстуальна експертиза — це дослідження тексту з метою виявлення в ньому змісту і характеру впливу на адресата.

У зв'язку з повномаштабною війною Росії проти України збільшився попит саме на семантико-текстуальну експертизу під час розгляду кримінальних справ про злочини проти основ національної безпеки України.

Термінологічна експертиза — це дослідження юридичної термінології на однозначності та неоднозначності тлумачення відповідно до мовленнєвої ситуації та у зв'язку із контекстом. На сьогодні не визначений конкретний суб'єкт та порядок здійснення термінологічної експертизи. Тому є необхідним розробити та прийняти закон про лінгвістичну експертизу, в якому термінологічну експертизу визнати окремим видом лінгвістичної експертизи, визначити її суб'єкти, об'єкти, закріпити порядок та методику проведення.

ВИСНОВКИ

Лінгвістична експертиза в Україні виникла та розвивалася в умовах зростання правових та соціальних потреб, пов'язаних із використанням мови в юридичній практиці, довгий період лінгвістична експертиза не була формалізована.

Останні десять років з початку війни Росії проти України склалася стійка практика звернення до експертів-лінгвістів по допомогу у вирішенні питань щодо визначення у текстах публікацій, інтернет-повідомлень, листівок, різноманітних видань, публічних виступів та інших джерелах наявності пропаганди війни, релігійної винятковості, погроз фізичною розправою, ознак деструктивної маніпуляції, закликів до повалення конституційного ладу, захоплення державної влади, до здійснення певних деструктивних дій, до масових заворушень, щодо посягань на територіальну цілісність і недоторканість держави і таке інше.

На сьогоднішній день лінгвістична експертиза активно розвивається в теоретичному і методологічному плані, стає більш затребуваною в процесі слідчих і судових дій. За останні роки збільшилась кількість цивільних справ щодо захисту честі, гідності та ділової репутації, за позовами щодо виборчих технологій, реклами та кримінальних проваджень щодо клевети, образ, тобто розвиток лінгвістичної експертизи зумовлений сучасним етапом розвитку суспільно-мовної ситуації в Україні.

Лінгвістична експертиза — це спеціалізоване лінгвістичне дослідження, яке здійснюється експертом з метою використання письмового висновку в вирішенні тих чи інших питань, що вимагають втручання спеціалістів.

Лінгвістична експертиза займає важливе місце серед інших видів експертиз та в правовій системі України загалом, оскільки покликана вирішувати актуальні на сьогодні питання. Лінгвістична експертиза об'єднує і акумулює знання з різних наукових галузей, що засвідчує її особливість.

Лінгвістична експертиза є важливим інструментом для вирішення різноманітних завдань, починаючи від надання висновків в конкретній приватній справі закінчуючи висновками про юридичні терміни для загальнодержавного закону.

Проблемами лінгвістичної експертизи є: визначення лінгвістичної експертизи видом криміналістичної експертизи; через те, що лінгвістична експертиза є видом криміналістичної експертизи, законодавством визначений спеціальний суб'єкт, який має право її проводити; існування поряд з судовою несудової лінгвістичної експертизи, яка здійснюється приватними експертами; визначено лише два види лінгвістичної експертизи; низький рівень обізнаності працівників органів досудового слідства у лінгвістичній експертизі, неправильність і некоректність формулювання запитань до експерта; невизнання судами лінгвістичної експертизи; відсутність методик здійснення лінгвістичної експертизи.

Під час проведення судової експертизи кожного виду застосовуються всезагальний метод діалектики, загальнонаукові методи аналізу, синтезу, дедукції, індукції, порівняння, формалізації тощо.

На сьогодні в судово-лінгвістичній експертизі писемного мовлення в частині авторознавчої експертизи використовуються, окрім іншого, спеціально створені методики та методичні рекомендації, а в частині семантико-текстуальної експертизи застосовуються зазначені вище всезагальний метод, загальнонаукові методи, методи логіки (наприклад, елементи аксіоматичного методу, методи дослідження причинних зв'язків тощо), методи філософії мови, методи базової науки в чистому вигляді та адаптовані, модифіковані під вирішення завдань правоохоронної й судової діяльності.

При проведенні експертного лінгвістичного дослідження експерт застосовує такі прийоми: робота з текстом, теоретичний аналіз, аналіз конкретної мовної одиниці чи фрагмента тексту, робота з науковими джерелами, робота зі словниками (тлумачним, орфографічним, орфоспічним, словником діалектів)

тощо.

У “Реєстрі методик проведення судових експертиз” в розділі методик лінгвістичної експертизи більшість методик присвячені проведенню авторозначого експертизи. Методичні засади семантико-текстуальної експертизи писемного мовлення розроблені недостатньо.

Суб'єктами лінгвістичної експертизи є Київський науково-дослідний інститут судових експертиз, його філії в містах Вінниця, Житомир, Івано-Франківськ, Кропивницький, Тернопіль Хмельницький, Черкаси, Чернівці, Чернігів [29], Національний науковий центр «Інститут судових експертиз імені Заслужено професора М. С. Бокаріуса», Одеський науково-дослідний інститут судових експертиз, Львівський науково-дослідний інститут судових експертиз, Дніпропетровський науково-дослідний інститут судових експертиз, Науково-дослідний центр судової експертизи у сфері інформаційних технологій та інтелектуальної власності; Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр Міністерства внутрішніх справ України; Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України.

Особливим суб'єктом лінгвістичної експертизи є створене у 2004 році Державне підприємство «Українське бюро лінгвістичних експертиз Національної академії науки України».

Об'єкт лінгвістичної експертизи — це писемний текст мовленнєвої діяльності людини або усний текст мовленнєвої діяльності людини, який досліджуються у вигляді роздрукованих текстів.

Предмет лінгвістичної експертизи — фактичні дані, які встановлюються за допомогою спеціальних лінгвістичних знань і є суттєвими для вирішення конкретного питання у процесі судового розгляду

Лінгвістична експертиза поділяється на такі види: авторознавча, семантико-текстуальна і термінологічна. Типи лінгвістичних експертиз виділяються за різними критеріями, зокрема за категорією тексту, справи, кількості експертів

тощо.

Експерт-лінгвіст — це фахівець з лінгвістики (мовознавець), який володіє спеціальними знаннями, має відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшов відповідну підготовку, атестацію, отримав кваліфікацію судового експерта, включений до державного “Реєстру атестованих судових експертів” та є працівником державної спеціалізованої установи.

Висновок експерта — це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи. Висновок експерта складається з його реквізитів (найменування документа, дати та номера складання висновку, категорії експертизи (додаткова, повторна, комісійна, комплексна), виду експертизи (за галуззю знань) та трьох частин: вступної, дослідницької та заключної.

Авторознавче дослідження — це аналіз тексту з метою встановлення авторства або характеристики автора (аналіз особливостей тексту як носія інформації щодо особистості його автора).

Семантичні (сміслові) дослідження — це аналіз тексту з метою виявлення в ньому змісту і характеру впливу на адресата.

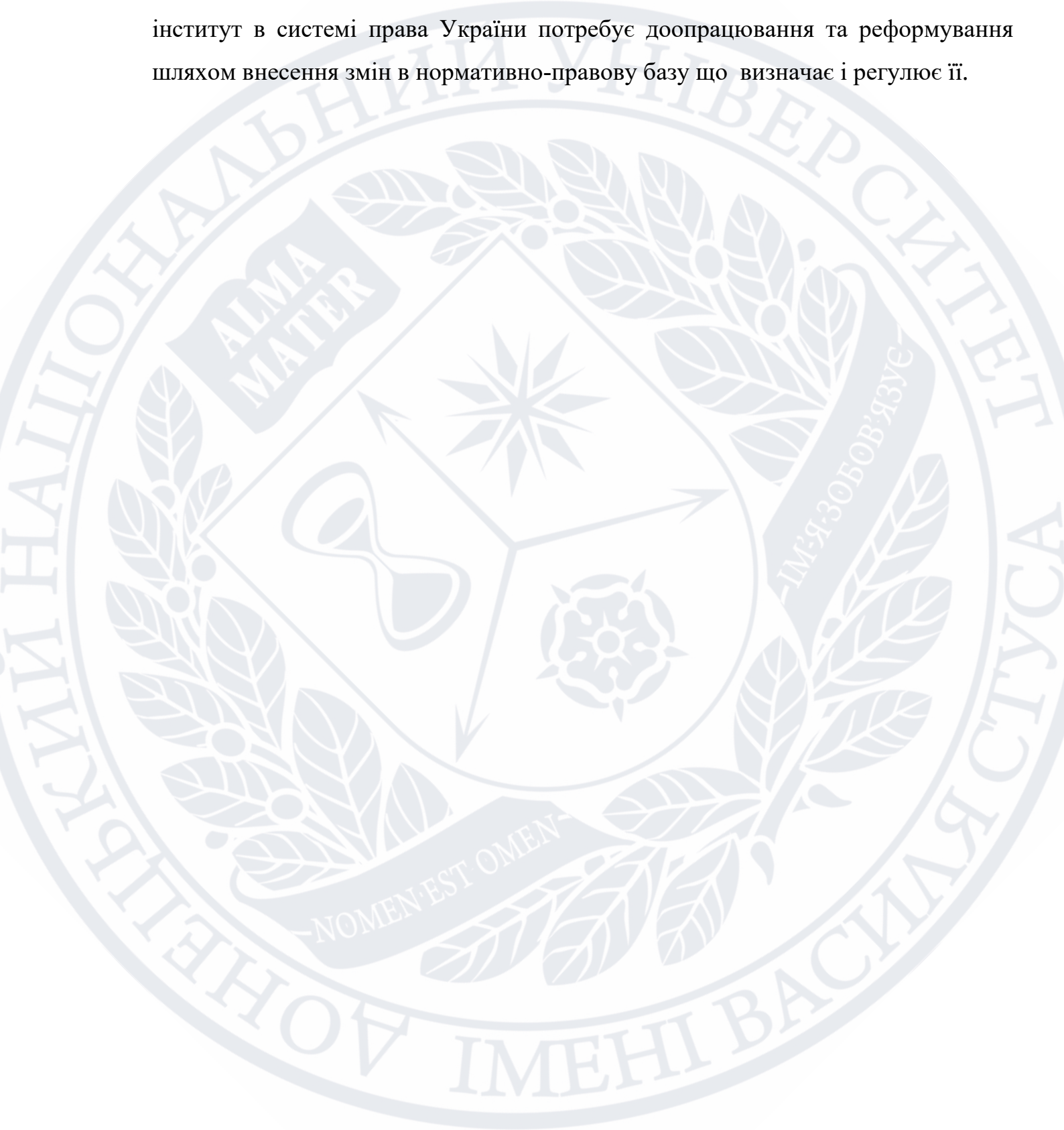
Термінологічні — це аналіз однозначності та неоднозначності тлумачення терміна відповідно до мовленнєвої ситуації та у зв'язку із контекстом, аналіз семантичного поля слова, словосполучення та його значення.

Отже, лінгвістична експертиза — це новітній і надзвичайно актуальний сьогодні напрям юридичної лінгвістики і прикладної лінгвістика загалом.

Наукові та практичні результати дослідження — виявлено проблематику лінгвістичної експертизи і запропоновано шляхи її вирішення — розробка та прийняття закону про лінгвістичну експертизу, розробка нових методик лінгвістичних експертиз і включення їх до реєстру, а також популяризація

знань про лінгвістичну експертизу.

Отже, на сьогоднішньому етапі розвитку лінгвістична експертиза як новітній інститут в системі права України потребує доопрацювання та реформування шляхом внесення змін в нормативно-правову базу що визначає і регулює її.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Федоренко В. Л., Адлер О. Г., Тимощик Л. П., Ковальова Н. М., Голікова О. В., Чабанець Т. М. та ін. Судова експертиза об'єктів права інтелектуальної власності в Україні: навч.-метод. вид. / за ред.: проф. В. Л. Федоренка ; НДЦСЕ судової експертизи з питань інтелектуальної власності Мін'юсту. Київ : Видавництво Ліра-К, 2022. Вид. 2-ге, розшир. і доп. 196 с.
2. Головченко Л. М., Лозовий А. І., Сімакова-Єфремян Е. Б. та ін. Основи судової експертизи : навчальний посібник для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта. Х. : Право, 2016. 928 с.
3. Судові експертизи в процесуальному праві України : навч. посіб. / за заг. ред. О. Г. Рувіна. Київ : Видавництво Ліра-К, 2019. 424 с.
4. Молчанова В. П. Історія розвитку судової експертизи. *Науковий журнал "Молодий вчений"*. 2019. № 7 (71). С. 306 — 310. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/3247/3211>.
5. Ажнюк Л. В. Лінгвістична експертиза в Україні: типологія та основні завдання. URL: <https://bibliotekanauki.pl/articles/1790483.pdf>.
6. Дідушок Н. Я., Сопіна К. В. Лінгвістична експертиза мовлення в Україні та за кордоном. URL: <https://typeset.io/pdf/lingvistichna-ekspertiza-movlennia-v-ukrayini-ta-za-kordonom-3ptv1on2.pdf>.
7. Загнітко А. П. Судово-лінгвістична експертиза: нормативно-правові та методологічно-кодифікаційні основи. *Мова і право: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції*, м. Дніпро, 17 жовт. 2023 р. Дніпро, 2023. С. 76–82.
8. Загнітко А. П. Лінгвоекспертна діагностика інформаційно-пропагандистських маніпулятивних тактик в умовах гібридної війни. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу*:

матеріали V міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 21 грудня 2023 р. Київ, 2023. С. 181–185.

9. Загнітко А. П. Нормативно-кодифікаційні основи судово-лінгвістичної експертизи. *Лінгвокомп'ютерні дослідження*. 2023. Вип. 16. С. 21–26.

10. Загнітко А. П. Семантико-текстуальна експертиза сучасних пропагандистських текстів: новітні підходи. *Криміналістика і судова експертиза* : міжвідомчий науково-методичний збірник. 2024. Вип. 69. С. 298–305.

11. Прадід Ю. Ф. Юридична лінгвістика в Україні: здобутки і перспективи. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/183545>.

12. Шевченко Л. І., Сизонов Д. Ю. Лінгвістична експертиза : підручник / за ред. Л. І. Шевченко. К. : ВПЦ "Київський університет", 2021. 244 с.

13. Черненко Г. А. Сфери застосування лінгвістичної експертизи. URL: <https://portal.issn.org/resource/ISSN-L/2786-8206>.

14. Гарбера І. В. Основи лінгвістичної експертизи тексту: навчально-методичний посібник. Вінниця, 2020. 220 с.

15. Ажнюк Л. В. Типологія об'єктів лінгвістичної експертизи і методика їх дослідження. *Мовознавство*. 2016. № 3. С. 3 — 18.

16. Артикуца Н. В. Законодавчий текст як предмет лінгвістичної експертизи. *Визначальні тенденції генезису державності і права* : зб. наук. пр.: міжнар. наук.-практ. конф. "Треті Прибузькі юридичні читання". Миколаїв: Іліон, 2007. С. 48 — 56.

17. Про судову експертизу: Закон України від 08.10.1998 р. № 53/5. *Офіційний вісник України*. 1998. 3 груд. (№ 46). С. 172.

18. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних

досліджень: Наказ Міністерство юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. *Офіційний вісник України*. 1998. 3 груд. (№ 46). С. 172.

19. Тодорошко Т. А., Біла А. В. Особливості призначення і проведення лінгвістичної експертизи мовлення (семантико-текстуальна та авторознавча): судова практика. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля*. 2023. № 1 (6). С. 82-89.

20. Коваленко В. В. Стан використання можливостей судових експертиз під час розслідування колабораційної діяльності (за матеріалами судово-слідчої практики). *Вісник ЛННІ ім. Е.О. Дідоренка*. 2024. Вип. 1(105). С. 297 — 317.

21. Експертизи у судовій практиці : за заг. ред. В.Г. Гончаренка. К. : Юрінком Інтер, 2005. 388 с.

22. Ажнюк Л. В. Лінгвістична експертиза: статус і методологічні презумпції. *Мовознавство*. 2012. № 3. С. 47 — 64.

23. Вул. С. М., Кузниченко Л. В. Автороведческая и лингвистическая экспертизы письменной речи. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Харків, 2005. Вип. 5. С. 162 — 166.

24. Будко Т. В. Судово-лінгвістична та несудова (наукова) лінгвістична експертизи. *Криміналістика і судова експертиза*. Вип. 61. С. 306-320. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/krise_2016_61_38.pdf.

25. Заболотна Ю. В., Костюкова Т. С. Питання підготовки порівняльного матеріалу під час призначення судово-авторознавих експертиз. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 2. С. 233 — 235.

26. Кравченко О. М. Судова лінгвістична експертиза. Її місце в класифікації судових експертиз. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/krise_2013_58\(2\)_51.pdf](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/krise_2013_58(2)_51.pdf).

27. Реєстр методик проведення судових експертиз.
URL: <https://rmpse.minjust.gov.ua/>.
28. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Голос України*. 2012. 19 трав. (№ 90 — 91).
29. Єщенко Т. А. Лінгвістичний аналіз тексту: навч. посіб. К. : ВЦ «Академія», 2009. 264 с.
30. Судак Г. В. Лінгвістична експертиза у правозастосовній діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. №3/2015. С. 128 — 132. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2015/37.pdf.
31. Свиридова Л. В. Судово-експертна практика проведення лінгвістичної експертизи писемного мовлення. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. Вип. 18. С. 288 — 294.
32. Офіційний сайт Київського науково-дослідного інституту судових експертиз. URL: <https://kndise.gov.ua/>.
33. Офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL: <https://minjust.gov.ua/>.
34. Офіційний сайт Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України. URL: <https://dndek.mvs.gov.ua/>.
35. Офіційний сайт Служби безпеки України. URL: <https://ssu.gov.ua/>.
36. Офіційний сайт Українського бюро лінгвістичних експертиз. URL: <http://lingvoexpert.org.ua/>.
37. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
38. Різун В. В. Аспекти теорії тексту: нариси про текст. Теоретичні питання комунікації і тексту / В. В. Різун, А. І. Мамалига, М. Д. Феллер. К. : РВЦ «Київський ун-т», 1998. 335 с.
39. Серажим К. С. Текстознавство: підручник. К. : Видавничо-поліграфічний центр. «Київський університет», 2008. 577 с.

40. Варфоломеева Т. В., Гончаренко В. Г., Бояров В. І., Гончаренко С.В., Попелюшко В.О. Криміналістика : навчальний посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 512 с.

41. Ковкіна Є. В., Свиридова Л. В., Дідушок Н. Я. Семантико-текстуальні дослідження закликів. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. / редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків : Право, 2020. Вип. 22. С. 280 — 292.

42. Вул С. М. Довженко О. В. О лингвистической экспертизе как о новом роде исследований в системе Минюста Украины. *Экспертное обеспечение правосудия: проблемы теории и практики* : материалы международной научно-практической конференции, Автономная Республика Крым, 7 — 8 сентября 2006 года. Симферополь, 2006. С. 100 — 104.

43. Богословська М. О. Деякі аспекти судово-лінгвістичної експертизи. *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. Чис. 1. С. 152 — 158.

44. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. *Офіційний вісник України*. 2004. 7 трав. (№ 16). С. 11.

45. Господарський процесуальний кодекс України : Кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. 11 лют. (№ 6). Ст. 56.

46. Про затвердження Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів : Наказ Міністерства юстиції України від 03.03.2015 р. № 301/5. *Офіційний вісник України*. 2015. 10 берез. (№ 17). С. 278.

47. Про затвердження Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію МВС та порядок проведення атестації судових експертів Експертної служби МВС : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 21.09.2020 р. № 675. *Офіційний вісник України*. 2021. 22 січн. (№ 5). С. 158.

48. Про затвердження Положення про експертно-кваліфікаційну комісію Служби безпеки України та атестацію судових експертів : Наказ Центрального

управління служби безпеки України від 24.12.2014 р. № 855. *Офіційний вісник України*. 2015. 10 лют. (№ 9). С. 91.

49. Про наукову і науково-технічну експертизу : Закон України від 10.02.1995 р. № 51/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. 28 лют. (№ 9).

50. Великий тлумачний словник сучасної української мови. URL: <https://slovnkyk.me/>.

51. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Офіційний вісник України*. 2001. 8 черв. (№ 21). С. 1.

52. Бондарчук В. В., Босак І. А. Особливості проведення семантико-текстуальної експертизи в розслідуванні прийняття пропозицій, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. *Криміналістичний вісник*. 2023. № 40(2). С 43 — 52.

53. Богославська М. О. Актуальні питання теорії судових лінгвістичних експертиз. *Криміналістика і судова експертиза*. Київ, 2018. Випуск 63. С. 229 — 234.

54. Росинська Е. Р. Судові експертизи в цивільному судочинстві : підручник. 2011. 374 с.

55. Заєць І. С. Використання спеціальних знань при провадженні автороззнавчої експертизи у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування* : матеріали науково-практичного семінару, м. Дніпро, 29 трав. 2020 р. Дніпро, 2020. С. 60 — 63.

56. Офіційний сайт системи TextAttributor 1.0. URL: <http://ta.mova.info/>.

57. Босак І. А. Роль семантико-текстуальної експертизи під час розслідування кримінальних правопорушень в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України. *Криміналістика та судова експертиза у XXI столітті* : матеріали всеукраїнського науково-практичного семінару, м. Київ, 30 травн. 2024 р. Київ, 2024. С. 47 — 49.

58. Будко Т. В. Загальна методика судово-лінгвістичної семантико-текстуальної експертизи. Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України. Київ, 2020. С. 55.

59. Ковкіна Є. В. Теоретичні аспекти лінгвістичної (семантико-текстуальної) експертизи писемного мовлення щодо встановлення висловлювань, виражених у формі закликів. *Вісник ОНДІСЕ*. Одеса, 2018. Випуск 4 . С. 88 — 91.

60. Прадід Ю. Ф. Вступ до юридичної лінгвістики : навчальний посібник / за ред. О. Н. Ярниша. Сімферополь : Доля, 2002. 104 с.

61. Юридична термінологія: поняття, особливості, види : монографія / М. І. Любченко. Харків : ТОВ «Видавництво права людини», 2015. 280 с.

62. Про заходи щодо здійснення правової реформи в Україні : Указ Президента України від 19.06.1995 р. № 458/95.

63. Положення про Центр європейського та порівняльного права : Наказ Міністерства юстиції України від 28.10.2004 р. № 126/5. *Офіційний вісник України*. 2004. 19 листоп. (№ 44). С. 183.